

Сямён Шарэцкі

**Яшчэ раз
аб нацыянальнай ідэі
беларускага народа**

КАМУНІКАЦЫЯ.ORG

Люблю я цябе, Беларусь,
У маім сэрцы ты толькі адна.
Заўжды я табой ганарусь,
І гэта зусім нездарма.
Хоць на мапе і многа краін,
Але гэткай другое няма.
У цябе дзесяць мільёнаў жанчын і мужчын,
А ты ў нас толькі адна.
Гэткіх рэчак, азёраў, лясоў і палёў,
Нідзе ў свеце прыгожых няма.
І куды б мяне лёс не завёў,
У маім сэрцы ты будзеш адна.
А народ наш цудоўны які!
Любіць працу, ня церпіць маны.
А як пойдучь скакаць дзяцюкі,
Ледзь зямлю адчуваюць яны.
А як дзеўкі вясной запяюць,
Рэха чутна ў далёкім гаю.
Вось такія тут людзі жывуць,
Шчыра любяць Радзіму сваю.

Сямён Шарэцкі

Уводзіны

Нялёкі адрэзак сваёй гісторыі перажывае беларускі народ у сучасны перыяд. Паўстала рэальная пагроза зноў страціць сваю дзяржаўную незалежнасць. Выратаваць нас, беларусаў, ад гэтае бяды можа толькі аб'яднанне ўсіх нацыянальных свядомых сілаў і актыўная барацьба за свае правы. Але, на жаль, беларускі народ не мае такой эфектыўнай асновы аб'яднання, як адзіная рэлігія, што, скажам, маюць палякі і літоўцы. Таму адзінай асновай для аб'яднання можа стаць толькі нацыянальная ідэя. Сёння, калі Рэспубліка Беларусь застаецца яшчэ фармальна незалежнай дзяржавай, барацьба за далейшае адраджэнне беларускай культуры і захаванне беларускай мовы, як адзінай дзяржаўнай, з'яўляюцца барацьбой за сваю незалежнасць. І ў гэтым нам можа моцна дапамагчы нашая багатая і арыгінальная гісторыя, якая доўгія гады фальсіфікавалася. Веданне сапраўднай гісторыі ў кожнага сумленнага чалавека абуджае пачуццё гонару за сваю Радзіму і свой народ.

Адстойваючы сваю незалежнасць, беларускаму народу прыходзілася змагацца як з польскім, так і з вялікарускім шавінізмам. Прадстаўнікі кожнага з іх сцвярджалі, што гэткага народу, як беларусы, наогул няма. Дарэчы, першым, хто забараніў беларускую мову як дзяржаўную, быў Сейм Рэчы Паспалітай (1696 г.). Непрыемныя часы перажывалі беларусы Заходніх абласцей, знаходзячыся ў складзе Польшчы і пад кіраўніцтвам Юзафа Пілсудскага. Для паланізацыі беларусаў ва ўсе часы выкарыстоўвалася каталіцкая рэлігія, якая на тэрыторыі Беларусі падавалася як польская. І нельга адмаўляць той небяспекі польскага шавінізму, якую ён у свой час уяўляў для беларускага

народа, тым больш, што, як адзначаў Язэп Лёсік, сярод каталіцкай часткі насельніцтва ёсць немалое памкненне ў бок паланізацыі. І ўсё ж такі, калі ў 1918 годзе жыццё паставіла пытанне: на каго арыентавацца - на Расію або на Польшчу - большасць кіраўнікоў Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) схіліліся ў бок Польшчы. Гэта матывавалася, па-першае, тым, што Польшча сама перажыла нацыянальны прыгнёт і таму яе кіраўніцтва магло лягчэй зразумець беларускі народ, які таксама хацеў адрадзіць і ўмацаваць сваю дзяржаўнасць. Па-другое, паланізацыя не так страшная яшчэ і таму, што польская гаворка значна адрозніваецца ад беларускай, хоць у словах беларускай і польскай моў 60 працэнтаў каранёў з'яўляюцца агульнымі. Таму большасць беларусаў выступаюць супраць падмены іх роднай мовы польскай. Ну а што тычыцца сённяшняга дня, дык наогул, сёння Польшча стала часткай цывілізаванага заходняга свету, дзе ўжо скончана з тым шавінізмам феадальнага тыпу, які быў уласцівы польскай шляхце. Цяпер хутчэй наадварот - Беларусь у сваёй барацьбе за дзяржаўную незалежнасць можа абаперціся на вопыт і дапамогу (эканамічную і палітычную) Польшчы. Таму ўжо няма ніякай патрэбы варушыць былыя часы.

Што ж тычыцца вялікарускага шавінізму, дык, па-першае, ён заўжды быў больш агрэсіўным, бо зыходзіць з боку народа, які засвоіў нямала дэспатычных рысаў нацыянальнага характару ад качэўна-стэпавых народаў, з якімі ён стаў перамешвацца з пачатку другога тысячагоддзя. Менавіта таму, калі ўлады Рэчы Паспалітай паланізавалі беларусаў пад прыкрыццём каталіцкай веры, выцясняючы з дзяржаўных устаноў беларускую мову і захоўваючы пры гэтым цэласнасць шматнацыянальнай дзяржавы - Вялікага княства Літоўскага, то царскія сатрапы русіфікацыю беларусаў сталі праводзіць не толькі выкарыстоўваючы названыя метады, але і паласуючы на кавалкі цэласную тэрыторыю Беларусі. Ужо пры Кацярыне

II Беларусь была падзелена на 4 губерні: Полацкую, якая ў 1802 годзе стала Віцебскай, Магілёўскую, Гродзенскую і Мінскую. Дарэчы, з таго часу прайшло два стагоддзі, але і сёння многія рускія шавіністы прапануюць пры далучэнні Рэспублікі Беларусь да Расійскай Федэрацыі скарыстацца тым жа вопытам і інкарпараваць Беларусь у склад Расіі не як цэлую тэрыторыю з насяляючым яе этнічна-беларускім насельніцтвам, а шасцю абласцямі. Пры русіфікацыі беларусаў расійскія ўлады ніколі не грэбавалі грубай сілаю. Гэта асабліва праявілася, калі рускі шавінізм дапоўніўся лозунгамі яшчэ адной ваяўнічай і дэспатычнай камуністычнай ідэалогіі, якая ставіла з самага пачатку свайго нараджэння ў якасці галоўнай мэты здзяйсненне сусветнай рэвалюцыі і ўсталяванне ўлады самага нізкага сацыяльнага класа па тым ўзоры, які спачатку пасля Кастрычніцкага (1917г.) перавароту, быў ўстаноўлены ў Расійскай Федэрацыі.

Па-другое, паколькі гаворка беларусаў не так моцна адрозніваецца ад рускай, дык беларусы без вялікіх цяжкасцяў разумеюць рускую мову (дарэчы, чаго не скажаш аб рускіх у адносінах да беларускай мовы) і лягчэй успрымаюць падмену на яе (рускую) сваёй роднай мовы, што адзначалі і Я. Лёсик, і Б. Тарашкевіч. І гэта з'яўляецца таксама адной з прычын большай небяспекі для беларускага народа з боку рускага шавінізму.

Гаворачы аб вялікай небяспецы рускага шавінізму для іншых народаў, ў тым ліку і для беларускага, у сучасны момант трэба мець на ўвазе яшчэ і тое, што з распадам так званага сацыялістычнага лагера, а далей і Савецкага Саюзу, рускі шавінізм адчувае сябе як паранены звер, які хоча адпомсціць за нанесены яму боль і ўзяць рэванш за свае страты. Ён раз'юшаны і ў сваіх дзеяннях не звяртае амаль ніякай увагі на маральныя прынцыпы. Дарэчы, і руская праваслаўная царква не толькі не супярэчыць здзяйсненню на тэрыторыі іншых краін і рэгіёнаў злачынстваў, а наадварот, як паказвае кінахроніка баявых

дзеянняў у Чачні, праваслаўныя святары благаслаўляюць рускіх салдат на гэтыя злачынствы.

Кожны сумленны чалавек свету, а тым больш, калі ён жыве ў краіне побач з Расійскай Федэрацыяй, не можа не задумацца над гэтымі фактамі. Чым больш шырэйшай і лютай становілася вайна ў Чачні, тым вышэй падымаўся ў Расіі рэйтынг чалавека, які непасрэдна ўдзельнічаў у яе развязванні. Некаторыя расійскія генералы, якія ўзнагароджаныя Залатымі Зоркамі “Героя Расіі” за асаблівыя дасягненні ў вайне з чачэнскім народам, гавораць, што яны абараняюць гонар Расіі. Цяжка пасля гэтага разумення гонару сваёй Радзімы шляхам знішчэння іншых народаў думаць аб якойсьці ня толькі маралі, але і наогул, чалавечнасці. Дарэчы, у некаторых з іх рукі ў крыві і Зоркі на грудзях ад вайны супраць афганскага народа.

Вельмі насцярожваюць і вынікі выбараў у Расійскую Дзярждуму: тая партыя, якая выступіла супраць падмены барацьбы з тэрарыстамі вядзеннем шырокамаштабнай вайны супраць чачэнскага народу, страціла свае галасы. Шавіністычная істэрыя зноў ахапіла ў Расіі амаль усіх дзяржаўных чыноўнікаў і дэпутатаў Дзярждумы. Аб гэтым гаворыць і той факт, што пры ратыфікацыі падпісанага ў канцы 1999 года з самага пачатку антызаконнай так званай маскоўскай дамовы паміж Лукашэнкам і Ельцыным, адзін толькі дэпутат Юшанкоў адкрыта выступіў супраць гэтага злачынства. Але гэта ня можа сведчыць аб выратаванні сумлення Расіі, якая ахоплена новай хваляй шавінізму, хоць, праўда, ў свой час У. Ленін і гаварыў, што адзін Герцан нібыта і зрабіў гэты подзвіг, калі ў сваім “Колоколе” выступаў супраць таксама агульнай шавіністычнай істэрыі, якая ахапіла Расію ў 60-тых гадах XIX стагоддзя. Адзін чалавек ня можа выратаваць народ ад цяжкай хваробы, якой з’яўляецца вялікадзяржаўны шавінізм. Расія зноў стала тым “трескучым морозом” (К. Каўцкі), які бязлітасна знішчае кветкі нацыянальна-вызвольнага руху народаў за

сваю незалежнасць. Яна ў каторы раз ужо пакрыла сябе ганьбай, якую ніколі нельга змыць з яе гісторыі.

Сёння ўсе факты сведчаць аб вялікай небяспецы, якая пагражае іншым народам з боку новай хвалі раз'юшанага рускага шавінізму. Што тычыцца беларускага народа, дык гэтая небяспека ўзмацняецца яшчэ і дзеяннямі створанага ў Беларусі антынароднага дыктатарскага рэжыму, якога сёння не зусім задавальняе толькі цана, за якую ён гатовы дапамагчы рускім шавіністам здзейсніць свае злачынствы ў адносінах да беларусаў. Вось чаму, паважаны чытач, я ў сваёй кнізе, гаворачы яшчэ раз аб нацыянальнай ідэі беларускага народа, паказаў і тую пагрозу, якая навісла над ім з боку рускага шавінізму.

Аўтар таксама просіць прабачэння ў чытача за некаторыя эмоцыі, якія праявіліся ў яго ў час напісання дадзенай кнігі. Гэта тлумачыцца вялікай адказнасцю моманта, калі небяспека страты беларусамі сваёй нацыянальнай дзяржавы стала зусім рэальнай, а таксама актыўным удзелам самога аўтара ў барацьбе з гэтай пагрозай дзеля захавання нашага Беларускага Дому.

1. Кожны сумленны сын свайго народу павінен быць нацыяналістам

Шматвекавая гісторыя паказвае, што з усіх светапоглядаў найбольш трывалай, а ў 20-ым стагоддзі і найбольш распаўсюджанай, з'яўляецца нацыянальная ідэя. У адрозненні ад іншых ідэяў, што дасягнулі росквіту ў адной ці ў групе краінаў, як гэта было, скажам, з класавай ідэяй, - нацыянальная ідэя, выразна сфармуляваная ў часе Вялікай французкай рэвалюцыі, ахапіла ўвесь свет і зрабіла, і працягвае рабіць на мапе найбольш моцны адбітак. Гэта тлумачыцца, на наш погляд, устойлівасцю самой нацыі, якая з'яўляецца супольнасцю людзей з агульнай тэрыторыяй, эканамічным жыццём, мовай, асаблівасцямі культуры і псіхалогіі. Нацыя для кожнага чалавека - гэта вякамі створанае біялагічна-сацыяльнае асяроддзе, дзякуючы якому ён выходзіць як асоба з канкрэтнымі нацыянальнымі рысамі.

Больш таго, з паступовым развіццём грамадства адныя класы знікаюць, іншыя нараджаюцца. Так, у сучасны перыяд з развіццём навукова-тэхнічнага прагрэсу ў многіх цывілізаваных краінах знікае пралетарыят, якому, дарэчы, марксісты-ленінцы абяцалі вялікую будучыню. А паколькі пралетарыят з'яўляецца, сапраўды, самым рэвалюцыйным класам, - дык з ягоным знікненнем пачынае затухаць і класавая барацьба, а ў сувязі з гэтым змяншаецца роля і класавай ідэі. У той самы час нацыі, а, значыць, і нацыянальная ідэя з развіццём навукова-тэхнічнага прагрэсу усё больш квітнеюць. Мала таго,

кожная з нацыяў для свайго далейшага ўсебаковага развіцця хоча мець сваю дзяржаўнасць. Бо толькі дзяржаўнасць забяспечвае рашэнне гэтых агульнанацыянальных задач, як абарона сваёй тэрыторыі і абарона нацыянальных інтарэсаў у міжнародных зносінах, недатыкальнасць правоў асобы і ейнай маёмасці, рацыянальнае выкарыстанне прыродна-эканамічных і людскіх рэсурсаў на карысць карэннага народа на дадзенай тэрыторыі, арганізацыя сацыяльнага забеспячэння насельніцтва, а таксама, што ня менш важна, атрыманне адукацыі на роднай мове, развѣццѣ нацыянальнай мовы і культуры, прыняцце законаў у справе падтрымкі грамадскага парадку з улікам нацыянальных традыцыяў і адвечнай псіхалогіі канкрэтнага народа. Менавіта таму без існавання сваёй нацыянальнай дзяржавы нельга дабіцца захавання ў поўнай меры правоў прадстаўнікам той ці іншай нацыі як асобам. Без гэткай дзяржавы яны заўжды будуць урэзанымі і абцягнутымі. І наадварот, пры наяўнасці сваёй нацыянальнай дзяржавы можна забяспечыць рацыянальныя адносіны паміж уладамі і людзьмі. Толькі нацыянальная дзяржава з'яўляецца роднай маці, а не мачыхай свайму народу, а таму аб'ектыўна зацікаўлена ва ўстанаўленні шчыта (захаванні правоў і свабоды чалавека), які б прыкрыў кожнага яе грамадзяніна ад замаху чыноўнікаў на яго годнасць. Прычым, нацыянальная дзяржава аб'ектыўна зацікаўлена ў захаванні правоў і свабоды не толькі тых прадстаўнікоў сваёй нацыі, якія жывуць на яе тэрыторыі і з'яўляюцца яе грамадзянамі, але і тых, хто пражывае на тэрыторыі іншых дзяржаў. Менавіта таму з адраджэннем Ізраіля становішча габрэяў значна палепшылася і ў іншых краінах. У іх з'явілася маці-абаронца. А тыя народы, якія яшчэ ня маюць сваёй нацыянальнай дзяржавы, імкнуцца яе мець. І зусім ненармальным трэба лічыць становішча, у якое сёння ставіць беларускі народ былы яго прэзідэнт А.

Лукашэнка, імкнучыся аб`яднаць Рэспубліку Беларусь з Расейскай Федэрацыяй у адну дзяржаву. Многія з расійскіх палітыкаў у адносінах правоў беларусаў засталіся на ўзроўні кацярынінскіх і мікалаеўскіх часоў. Беларусы яны нават не лічаць за нацыю. У некаторых з іх стала звычайным гаварыць: “Усе мы рускія”. Ім і ў галаву не прыходзіць, што гэтым яны зневажаюць дзесяцімільённы народ, які, паводле ўсіх міжнародных пагадненняў, мае права мець і мае сваю дзяржаву. І калі сёння паўстала пагроза перад беларускім народам страціць гэтае права, на абарону яго павінны падняцца беларусы ўсяго свету, незалежна ад месца іх жыхарства.

Развіццё нацыянальнай ідэі з`яўляецца галоўнай прычынай развалу Аўстра-Венгерскай ды Вялікабрытанскай імперыяў у першай палове 20-га стагоддзя, а ў сучасны момант - Савецкага Саюзу, Чэхаславацкай і Югаславіі на незалежныя дзяржавы. З гэтай прычыны ідзе барацьба валійцаў і шатландцаў за аўтаномію ў складзе Англіі, а чачэнцаў - за аддзяленне ад Расійскай Федэрацыі.

Гісторыя сведчыць, што не бывае паўнаўладнага саюзу народаў (нацыяў) у адной дзяржаве. І на гэта звяртаў увагу яшчэ вялікі нямецкі філосаф Эмануіл Кант, гаворачы ў сваім артыкуле “Да вечнага міру” аб саюзе народаў, што саюз народаў “...не павінен быць дзяржавай народаў. Апошняя азначала б супярэчнасць, бо ўсялякая дзяржава ўяўляе сабою адносіны вышэйшага (заканатворцы) да ніжэйшага (падпарадкаванага, г.зн., народа), многія народы ў дзяржаве стварылі б толькі адзін народ, што супярэчыць перадумове”.

У многанациянальнай дзяржаве заўжды ёсць тытульная нацыя, якая хоча падпарадкаваць сабе іншыя нацыі і зрабіць іх падобнымі да сябе. І гэта выразна бачна на прыкладзе Савецкага Саюза, дзе нацыянальныя адносіны, дарэчы, як і адносіны ў іншых грамадскіх сферах, рэгуляваліся адміністрацыйна-каманднымі

метадамі, што не дазваляла нацыям мець свой твар. У развіцці культураў народаў Савецкага Саюзу на першы план выступаў нейкі сацыялістычны змест, які з цягам часу стаў патрабаваць і адной формы ягонага адлюстравання.

Таму заклік развіваць культуру “нацыянальную формай і сацыялістычную зместам” быў проста прапагандысцкім. На практыцы многія народы, у тым ліку і беларускі, пачалі губляць і нацыянальную форму сваёй культуры. Гэта перадусім датычыла беларускай мовы, якая, паводле трапнага выразу Івана Мележа, з’яўляецца найвялікшым народным скарбам. “ Той, хто не паважае родную мову, - пісаў ён, - не паважае роднага народу”. Руская мова са сродку міжнацыянальных зносінаў усё больш ператваралася ў дамінуючую на ўсёй тэрыторыі Савецкага Саюзу ды пачала выцясняць нацыянальныя мовы іншых народаў.

Натуральна, што ў прыгнечаных нацыяў гэтка палітыка выклікае павышанае праяўленне інстынctu самазахавання, у іх абвастраецца пачуццё нацыянальнай годнасці (нацыяналізм), і яны пачынаюць весці барацьбу за незалежнасць. Пры гэтым, як паказаў у сваім артыкуле “Рабочы стан пануючых і прыгвалчаных нацыяў” Язэп Лёсік на прыкладзе Вялікабрытанскай імперыі, “ у змаганні прыгвалчанай нацыі за сваю нацыянальную незалежнасць інтарэсы ўсіх пластоў насельніцтва супадаюць, і супрацоўніцтва ў гэтым кірунку ня толькі магчыма, але і патрэбна”. Лёсік падкрэсліваў, што “ ў дзяржаўнай незалежнасці сваёй нацыі зацікаўлены ўсе станы нацыі, і толькі дружнаю і супольнаю працай іх магчыма вызваліць з-пад нацыянальнага, а значыць, і эканамічнага прыгвалчэння”. Разам з тым, разглядаючы міжнацыянальныя адносіны ў Расійскай імперыі, аўтар вышэйназванага артыкулу адзначае, што “расійская палітыка цэнтрызму і абмаскальвання была карысна ўсім станам вялікарускай нацыі, пра што нават самая ідэявая вялікаруская інтэлігенцыя на справе выявіла сябе самым

заядлым ворагам нацыянальнага руху”. І з гэтага Лёсік робіць выснову, што “працоўны народ па моцы свайго сацыяльнага стану павінен і мусіць быць нацыянальным і поруч са ўсімі станамі сваёй нацыі борэцца за дзяржаўную і культурна-нацыянальную самабытнасць свайго народу”. На думку аўтара, гэта дыктуецца інтарэсамі эканамічнага існавання працоўнага народу. “Разлучэння тут быць не павінна, а хто думае іначай (а, дарэчы, і сёння шмат хто думае іначай - **С. Ш.**), той несвядома для сябе становіцца ворагам таго, каго маніцца бараніць”, - сцвярджае вялікі сын беларускага народу Язэп Лёсік, імя якога, на жаль, пакуль што не ўвекавечана ў Беларусі, за дзяржаўную незалежнасць якой ён змагаўся праз усё жыццё.

* * *

Але зусім інакш разумелі вырашэнне нацыянальнага пытання марксісты-ленінцы, якія заўжды лічылі сябе інтэрнацыяналістамі. Ужо “Маніфест” першай у свеце кампартыі пачынаецца паведамленнем аб тым, што па Еўропе блукае “прывід камунізму”, які не прызнае ніякіх дзяржаўных межаў. Менавіта з тых часоў галоўным лозунгам марксісцкага вучэння стаў “Пралетарыі ўсіх краінаў, яднайцеся!”, каторым заканчваецца той самы “Маніфест”. Чырвонаю ніткаю праходзіў гэты лозунг і праз праграмы ўсіх трох Інтэрнацыяналаў, якія сваімі арганізацыйнымі формамі ўяўлялі, па сутнасці, адзіную сусветную камуністычную партыю.

Будучы крайнімі радыкаламі пры ацэнцы грамадскіх з’яў і аддаючы перавагу класавым інтарэсам перад нацыянальнымі, стваральнікі марксісцка-ленінскага вучэння вельмі перадузята ставіліся да самога паняцця “нацыяналізм”, які, на іхнюю думку, азначае не ўсведамленне той ці іншай нацыяй сваёй годнасці, а самаўзвышэнне адной нацыі над іншымі. А таму

“нацыяналізм” яны супрацьпастаўлялі “інтэрнацыяналізму”, які з’яўляецца ўсведамленнем пралетарыятам кожнай нацыі агульнасці сваіх інтарэсаў. Інтэрнацыяналізм абвешчае роўнасць і салідарнасць усіх нацыяў і народаў.

Гэткім чынам, нацыяналізм, на думку марксістаў-ленінцаў, ёсць буржуазная ідэалогія, скіраваная на распальванне нацыянальнай варажасці і расавай нянавісці, у той час, як інтэрнацыяналізм ёсць уласцівы толькі рабочаму класу. У сваёй працы “Крытычныя нататкі да нацыянальнага пытання” Уладзімір Ульянаў (Ленін) пісаў: “Буржуазны нацыяналізм і пралетарскі інтэрнацыяналізм - вось два непрымірыма-варожыя лозунгі, каторыя адпавядаюць двум вялікім класавым лагерам усяго капіталістычнага свету і адлюстроўваюць дзве палітыкі (больш таго, і два светаадчуванні - **С. Ш.**) у нацыянальным пытанні”. Менавіта класавы падыход і рэвалюцыйная мэтазгоднасць, а не нацыянальныя інтарэсы, ставіліся на першае месца і пры рэалізацыі бальшавікамі на практыцы абвешчанага Леніным лозунга аб праве нацыі на самавызначэнне. Так, у рэзалюцыі “Таронінскай нарады” (1913 г.) гаварылася: “...пытанне аб праве нацыяў на самавызначэнне (інакш кажучы, забяспечанне Канстытуцыяй дзяржавы цалкам свабоднага і дэмакратычнага пытання аб аддзяленні) недаравальна змешваць з пытаннем аб мэтазгоднасці аддзялення той ці іншай нацыі. Гэтае апошняе пытанне сацыял-дэмакратычная партыя павінна вырашаць у кожным асобным выпадку выключна самастойна з пункту гледжання інтарэсаў усяго грамадскага развіцця і інтарэсаў класвай барацьбы за сацыялізм”. Ды і быў абвешчаны названы лозунг хутчэй як прапагандысцкі “ў сувязі з чарнасоценым вялікарускім нацыяналізмам, які... спаганіў справу нацыянальнага сумеснага жыцця”. У лісце да С. Шаўмяна Ленін прама гаворыць: “Аддзяленне ёсць зусім наш план. Аддзяленне мы зусім не прапаведуем. Увогуле, мы супраць аддзялення”. Менавіта таму ні ў

воднай Савецкай Канстытуцыі не было механізму рэалізацыі гэтага права саюзных рэспублікаў - яно толькі дэкларавалася. Што датычыць практыкі, дык трыгедыю ў вырашэнні нацыянальнага пытання ўзмацняла яшчэ і тое, што ў першым савецкім урадзе наркамат па нацыянальных пытаннях, а пазней партыю і краіну, узначаліў Іосіф Джугашвілі (Сталін), які, на думку Льва Бранштэйна (Троцкага), быў складам розуму ўпартым эмпірыкам, пазбаўленым творчага ўяўлення. Менавіта Сталін падтрымаў на Пленуме ЦК РКП(б) 24 снежня 1919 года кіраўніцтва Паўночна-Заходняга абкома РКП (б), якое было супраць абвешчэння Беларусі самастойнай рэспублікай. І толькі неабходнасць абароны заваёваў Кастрычніцкай рэвалюцыі падштурхнула большавікоў на стварэнне вакол Расіі ланцуга савецкіх рэспублік. Менавіта з гэтай мэтай, а не дзеля працвітання народаў, як гэта сцвярджалася пазней у афіцыйнай гісторыі, да канца 1918 года былі створаныя Эстонская, Латвійская і Літоўская рэспублікі, а годам раней - Украінская. Затрыманне ж стварэння Беларускай рэспублікі тлумачыцца тым, што ЦК РКП(б) спадзяваўся на сацыялістычную рэвалюцыю ў Польшчы. І калі б яна адбылася, дык Беларусь як дзяржава не спатрэбілася б для прыкрыцця Савецкай Расіі з захаду. Але паколькі сацыялістычная рэвалюцыя ў Польшчы не адбылася, і была патрэбная альтэрнатыва створанай напачатку 1918 года без удзелу большавікоў БНР, - вось і давялося ноччу з 1 на 2 студзеня 1919 года хуценька прымаць пастанову аб утварэнні БССР. Пры стварэнні ў 1922 годзе СССР Сталін прытрымліваўся больш жорсткай цэнтралізацыі, прапанаваўшы гэтак званую "аўтанамізацыю", а ў сакавіку 1929 года наогул вылучыў тэорыю зліцця ўсіх нацыяў у адну, што ажыццяўлялася ў наступныя гады. І ўсіх тых, хто гэтаму прэчыў, называлі нацыяналістамі ды рэпрэсавалі.

Нацыяналізм, лічылі большавікі, праяўляецца і як вялікадзяржаўны шавінізм, і як адкрыты фашысцкі нацызм,

а таксама і як мясцовы нацыяналізм прыгнечанай нацыі, каторая імкнецца да сваёй замкнутасці і не давярае іншым нацыям. Праўда, бываюць перыяды, калі марксісты-ленінцы прызнаюць праяўленне нацыяналізму гістарычна-неабходнай з'явай - гэта ў час нацыянальна-вызваленчых рухаў нацыяў за сваю незалежнасць.

У сапраўднасці ж, па-першае, калі ёсць нацыя, дык ёсць і нацыяналізм, бо бяз поўнага ўсведамлення сваёй годнасці, без праяўлення цэлай сукупнасці рэакцыяў на знешнія і ўнутраныя падзеі, каторыя праяўляюцца ня толькі ў часе нацыянальна-вызваленчых рухаў, але і штодзённа, - нацыя існаваць ня можа. "Нацыя, - пісаў рускі філосаф Мікалай Бярдзяеў, - ёсць дынамічная субстанцыя, а не гістарычная функцыя, якая праходзіць, яна каранямі сваімі ўрастае ў таемную глыбіню жыцця. Нацыянальнасць ёсць станоўчае ўзбагачэнне быцця, і за яе трэба змагацца, як за каштоўнасць. Нацыянальная еднасць больш глыбокая, чым еднасць класаў, партыяў і ўсіх іншых гістарычных фармацыяў у жыцці народаў, якія праходзяць. Кожны народ змагаецца за сваю культуру і за вышэйшае жыццё ў атмасферы нацыянальнай кругавой парукі". Таму нацыяналізм - гэта неабходная ўласцівасць кожнай нацыі, якая жыве паўнаважным жыццём.

Кожны чалавек лічыць сябе прыналежным да якойсьці нацыі, і калі ён сумленны чалавек, дык і ганарыцца тым. Менавіта на гэтай падставе вядомы нямецкі філосаф Артур Шапэнгаўэр лічыў, што самы распаўсюджаны від гонару - нацыянальны гонар.

Па-другое, нельга супрацьпастаўляць рух за сацыяльнае паляпшэнне нацыянальным адносінам. Бо, як правільна падкрэсліваў у сваёй працы "Інтэлігенцыя і сацыялізм" Аўгуст Бебель, "работнік праводзіць сваё жыццё і змаганне за лепшыя варункі жыцця ў тым краі, дзе нарадзіўся, дзе гадаваўся, мову ды звычаі якога ён ведае, ва ўмовах якога жыве, - ён толькі хоча перарабіць гэтыя варункі паводле сваіх ідэяў". Гаворачы аб адносінах у

дадзеным выпадку сацыялістычнага руху да нацыі, Бебель кажа, што “мы ня хочам змешвацца ў агульную міжнародную кашу”. І далей задае пытанне: “Дзеля чаго мы маем выракацца сваёй народнасці, нашай мовы, нашых звычаяў?” І зусім іншая справа, калі замест поўнага ўсведамлення сваёй годнасці нацыя захворвае на самаўзвышэнне над іншымі нацыямі. Тады, сапраўды, ейны нацыяналізм пераходзіць у гэтакія пачварныя формы, як вялікадзяржаўны шавінізм і нават у адкрыты фашыстоўскі нацызм.

Па-трэцяе, усякая паважаючая сябе нацыя, калі яна не захварэла на вялікадзяржаўны шавінізм, абавязкова паважае годнасць і роўныя правы іншых нацыяў, а гэта значыць, што ёй адначасова ўласцівыя і нацыяналізм, і інтэрнацыяналізм у здравым сэнсе гэтых пачуццяў. І тут няма ніякага парадоксу. Нацыяналізм і інтэрнацыяналізм нельга супрацьпастаўляць адзін аднаму. Яны знаходзяцца ў дыялектычнай сувязі. Бяз поўнага ўсведамлення сваёй нацыянальнай годнасці (нацыяналізму) нацыя ня можа паважаць правы і годнасць іншых нацыяў. У той самы час без павагі правоў і годнасці іншых нацыяў (інтэрнацыяналізму) нацыяналізм прымае пачварныя формы вялікадзяржаўнага шавінізму і нацызму.

Але і інтэрнацыяналізм (прызнанне за іншымі нацыямі роўных правоў, салідарнасць і супрацоўніцтва паміж нацыямі) таксама можа праяўляцца ў звыродлівай форме, пры якой інтарэсы карэннай нацыі прыносяцца ў ахвяру нейкай агульнай мэце ўсіх або многіх іншых нацыяў, як гэта імкнуліся рабіць і робяць марксісты-ленінцы. Робіць гэта і Аляксандр Лукашэнка. Ён зневажае годнасць беларускага народа, ганьбіць ягоную мову і, наогул, хоча ў мэтах задавальнення сваіх уладальных амбіцыяў далучыць Рэспубліку Беларусь да Расійскай Федэрацыі. І вось, каб гэтага не адбылося, беларускі народ павінен усведамляць сваю нацыянальную годнасць, быць нацыяналістам і берагчы незалежнасць сваёй дзяржавы, у

барацьбе за якую аддалі сваё жыццё мільёны нашых суайчыннікаў. Гісторыя паказвае, што без усведамлення нацыянальнай годнасці псіхалогія народу, нягледзячы на такія ягоныя станоўчыя рысы, як працаздольнасць, талерантнасць ды іншыя, - стаецца псіхалогіяй рабоў, якіх вельмі лёгка прымусіць працаваць на прадстаўнікоў іншага народу. На жаль, з-за сістэматычнага знішчэння найбольш нацыянальна свядомай часткі насельніцтва ў беларусаў недастаткова сфармаваўся нацыянальны гонар. І спатрэбіцца яшчэ пэўны час, пакуль беларускі народ у асноўнай сваёй масе ўсвядоміць сваю нацыянальную годнасць. Калі гэтага не адбудзецца, дык аб'яднанне Беларусі з Расіяй можа прывесці да знікнення беларусаў як этнасу. Справа ў тым, што раней пры ўсіх імкненнях як польскага, так і расійскага шавінізму зліквідаваць беларусаў як нацыю, гэтага зрабіць было немагчыма, бо галоўная частка беларускага насельніцтва жыла ў вёсцы, якая на працягу стагоддзяў і захоўвала нацыянальную мову, звычаі і традыцыі народа. Сёння беларуская вёска ў значнай ступені разбурана, а горад вельмі лёгка паддаецца ўціску ўладаў і губляе свой нацыянальны твар (мову, песні, абрады...). Таму ўсяму беларускаму народу, незалежна ад сацыяльнага становішча і веравызнання ягоных прадстаўнікоў, трэба, як гэта падкрэсліваў Язэп Лёсік, аб'яднацца і супрацьпаставіць цемрашальскім намерам А. Лукашэнкі свой сцвярджалны лозунг, у каторым зліліся ў адно і паганскае закліканне, і хрысціянская малітва, і заклік ужо да сённяшняга пакалення падняцца на барацьбу за незалежнасць Радзімы.

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

2. Беларусам ёсць чым ганарыцца

Калі глянеш на палітычную мапу, дык сярод дзесяткаў вялікіх і малых дзяржаў нельга не прыкмеціць у геаметрычным цэнтры Еўропы адносна невялікую, але і не малую нашу краіну - Рэспубліку Беларусь. Аднак вось яшчэ не так даўно пры выкладанні гісторыі СССР уся характарыстыка гэтай еўрапейскай краіны змяшчалася ў адну кароценькую фразу - "отсталая окраина царской России".

Цяжка сказаць, чаго ў гэтай фразе больш - няведання гісторыі ці цынічнае хлусні? Хутчэй за ўсё, першае спалучаецца з другім, у выніку чаго прыніжаўся цэлы еўрапейскі дзесяцімільённы народ.

Справа ў тым, што Беларусь - гэта не "окраина... России", а самастойная этнічная тэрыторыя, дзе карэнным насельніцтвам з'яўляюцца беларусы, якія сфарміраваліся як нацыя прыкладна ў той час, калі фарміраваліся і іншыя ўсходнеславянскія нацыі - вялікарусы і ўкраінцы. У кожнай з названых нацыяў свае карані, свая мова, свая культура, на працягу стагоддзяў была і свая дзяржаўнасць. Прабацькі беларусаў - групы крывічоў-палачан, дрыгавічоў і радзімічаў - сфарміраваліся шляхам перамешвання і сімбіёзу славянскіх і балцкіх плямёнаў, у той час, як вялікаруская нацыя склалася ў выніку перамешвання і сімбіёзу славянскага і фінскіх плямёнаў, аб чым гаварыў вядомы рускі гісторык Васіль Ключэўскі.

Незалежна ад Кіеўскага і Наўгародскага княстваў узнікла і амаль увесь час была самастойнай і першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі - Полацкае княства, якое, згодна адной са скандынаўскіх сагаў (народных гераічных

сказанняў), Адмундавай сагі, ужо ў момант запрашэння ў Наўгародскую Русь варагаў (862г.) мела сваіх мясцовых князёў.

Такім чынам, сярод беларусаў, вялікарусаў і ўкраінцаў няма старэйшага народа, як і няма малодшага. І братамі іх можна назваць толькі таму, што ўсе яны адносяцца да адной сям'і народаў - усходніх славянаў. Але ж, як бачна з вышэйсказанага, роднымі братамі іх назваць ніяк нельга, бо ў фарміраванні іх (у дадзеным выпадку беларусаў і вялікарусаў), апроч усходніх славянаў, удзельнічалі і іншыя, прычым ужо зусім розныя (неславянскія) плямёны. І таму нішто іншае, як існае вераломства, якое спатрэбілася для абгрунтавання імперскіх амбіцый, ляжыць у аснове сцвярджэнняў Лаўрэнція Абэцэдарскага і яго аднадумцаў, якія ўваскрасілі прыдуманую царскімі сатрапамі тэорыю “западнага руссизма” і ўслед за апошнімі зноў сталі лічыць, што “Древняя Русь - общая родина белорусского, украинского и русского народов” і што “в Киевском государстве сложилась единая древнерусская народность”. На думку гэтых аўтараў, “это единство находило свое выражение в общности языка (при наличии областных диалектов), территории, правовых норм (“Русская правда”), в общности материальной и духовной культуры (стиль архитектурных сооружений, летописи, художественная литература, черты быта и т.д.)”. У межах адной старажытнарускай Кіеўскай дзяржавы нібыта пачаўся “процесс сглаживания племенных особенностей” і “старые племенные центры стали менять свой характер, праявляясь в экономические и административные центры отдельных земель”. А “ремесленно-торговое население этих центров, происходившее из разных областей Руси, содействовало установлению связей внутри Киевского государства”.

На самай жа справе ў кожнага з пералічаных народаў быў свой лёс, што і абумовіла з'яўленне хоць і блізкіх паміж сабою, але ўсё ж такі розных моў і культур. Пры

гэтым трэба падкрэсліць, што пры ўсёй трагічнасці гісторыі беларускага народу яна ў яго вельмі багатая, па-свойму арыгінальная, і хто яе добра ведае, той заўжды будзе ганарыцца тым, што ён беларус.

Па-першае, Беларусь з даўніх часоў прываблівае людзей сваімі прыродна-кліматычнымі ўмовамі, да якіх самі беларусы прывыклі і не заўсёды заўважаюць характэрнае сваёй зямлі. Тэрыторыя Беларусі - гэта вялізная лясістая раўніна, сярод якой на поўдні і ў цэнтры размешчаны дагледжаныя працалюбівымі людзьмі шырокія палі, а бліжэй да поўначы праглядаюць купамі сінявокія азёры. Ад сярэдзіны Беларусі ў розныя бакі разбягаюцца вузкімі і шырокімі стужкамі шматлікія рэкі. Усё гэта стварае непаўторныя пейзажы. Прынёманскія дубровы і чыстая сільва, як вочы саміх беларусаў, Нарачы, павольнае цячэнне паўнаводнай Прыпяці і кручы берагоў парожыстага Дняпра, бяскрынасць Палескай нізіны і невысокая гарыстасць Лагойскага, Мазырскага і Наваградскага ўзвышшаў, панураць Белавежскай пушчы і зеляніна лясоў Прыдзвіння не могуць не запасці ў душу кожнаму, хто ўбачыў іх хоць адзін раз.

І тут нельга не пагадзіцца з народным паэтам Беларусі Якубам Коласам, які ў сваёй трылогіі “На росстанях” пісаў: “У нас столькі прыгожых, столькі багацця форм і фарбаў, і край наш вялікі і разнастайны, а мы не бачым, не хочам гэтага бачыць”.

Беларускія лясы, рэкі і азёры - гэта не толькі непаўторнае характэрнае, але і вялікае багацце, якое, у адрозненні ад карысных выкапняў, увесь час узнаўляецца і якое мы, на жаль, не заўсёды ўмеем рацыянальна выкарыстоўваць. Цяжка пералічыць колькасць і ацаніць каштоўнасць усіх пародаў дрэў, якія растуць на тэрыторыі Беларусі. А колькі ў беларускіх лясах грыбоў, ягад, дзікіх жывёл і птушак?! Рэкі і азёры багатыя рыбаю, ракамі і іншымі каштоўнасцямі. Ды не такія ўжо бедныя нетры зямлі, як гэта доўгі час спрабавалі ўбіваць у галовы

беларусаў усё з той жа мэтай, каб пераканаць іх у немагчымасці мець сваю самастойную дзяржаву. Калійныя солі і нафта, торф і буры вугаль, сыравіна для многіх будаўнічых матэрыялаў - вось няпоўны пералік каштоўных выкапняў, якімі багатая беларуская зямля. Багатая яна і разнастайнымі мінеральнымі водамі, што ў спалучэнні са змешанымі лясамі, рэкамі, чыстымі азёрамі і спрыяльнымі кліматычнымі ўмовамі стварае добрую базу для будаўніцтва і арганізацыі лячэбных устаноў і дамоў адпачынку.

На тэрыторыі Беларусі, размешчанай непадалёку ад Балтыйскага мора, выпадае дастаткова шмат ападкаў (550 мм і больш), і таму тут, у адрозненне ад суседняй Украіны, па сутнасці, не бывае засухаў. У той жа час, у параўнанні з суседнімі прыбалтыйскімі краінамі, у Беларусі вясною і летам вельмі сіняе неба, нашмат больш сонца і цяпла. Сярэдняя тэмпература паветра дазваляе расці гэтакім цеплалюбівым раслінам, як кукуруза, пшаніца, грушы, слівы, чарэшні, памідоры, на поўдні расце нават вінаград. Працягласць цёплага перыяду дае магчымасць вырошчваць познеспелыя гатункі бульбы, якія добра захоўваюцца на працягу доўгага часу, многія віды злакаў, гародніны і атрымліваць два-тры ўкосы траў. І калі вось да гэтага ўмеранага клімату дадаць прыдатнасць беларускіх земляў для вырошчвання культурных раслін, дык адразу становіцца зразумелым, што Беларусь можа забяспечыць сябе разнастайным паўнаўартасным харчаваннем.

Па-другое, размяшчэнне ў геаметрычным цэнтры Еўропы, на перакрываванні шляхоў з поўначы на поўдзень ("з Вараг у Грэкі") і з усходу на захад спрыяльна ўплывае на развіццё гандлю і рост гарадоў. Мабыць, менавіта таму лёс так распарадзіўся, што і сталіцаю Беларусі стаў горад, які размясціўся таксама амаль у яе цэнтры і мае гэтую прыгожую назву - Менск (ад слова "мяняць"). Геаграфічнае размяшчэнне, прыродна-кліматычныя і эканамічныя ўмовы Беларусі спрыяльна адбіліся на тым, што на яе тэрыторыі

ў час Вялікага Княства Літоўскага, створанага ў сярэдзіне 13-га стагоддзя і ў якім пасля Полацкага княства праходзіў наступны перыяд развіцця беларускай нацыі, сталі развівацца амаль усе галіны прамысловасці, у тым ліку і металургія, сыравінай для якой з'яўлялася балотная руда. Першыя мануфактуры па вытворчасці пачалі ўзнікаць на тэрыторыі Беларусі яшчэ ў 20-тых гадах 17-га стагоддзя. А да канца названага стагоддзя тут працавалі ўжо буйныя дасканалыя прадпрыемствы гэткага накірунку. Сярод іх трэба назваць Маларыцкую мануфактуру (Брэсцкая вобласць), а таксама Вішнеўскі металургічны камбінат (Валожынскі раён Мінскай вобласці). На першай вытвараліся катлы для вінакурства і розны гаспадарчы інвентар, на другім прадпрыемстве - сельскагаспадарчыя прыстасаванні і прадметы хатняга ўжытку. А заснаваны ў 1730-ым годзе Налібоцкі металургічны камбінат (Стаўбцоўскі раён Мінскай вобласці) стаў у сярэдзіне 19-га стагоддзя ўвогуле адным з буйнейшых металургічных прадпрыемстваў Расійскай імперыі, куды ён адышоў пасля Трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795). У розны час камбінат выпускаў паласовае, шыннае, чатырохграннае і круглае жалеза, а пасля і чыгуначныя рэйкі.

У тыя часы на тэрыторыі Беларусі была развітай і шкляная вытворчасць. У першай палове 18-га стагоддзя былі створаны Налібоцкая (Стаўбцоўскі раён) і Урэцкая (Любанскі раён Мінскай вобласці) шкляныя мануфактуры. У гэтым жа стагоддзі былі адкрыты шкляныя прадпрыемствы і ў мястэчку Ілья (Вілейскі раён Мінскай вобласці), горадзе Крычаве (Магілёўская вобласць), вёсцы Ушакі (Чэрыкаўскі раён Магілёўскай вобласці).

Яшчэ больш старажытнай на Беларусі з'яўляецца хімічная вытворчасць. Ужо ў 15-ым стагоддзі тут здабывалі смалу і сыры паташ. Пазней сталі вырабляць мыла, пакост, воцат, драўляны спірт і іншыя тавары. З даўніх часоў на Беларусі выраблялі будаўнічыя матэрыялы - цэглу, кафлю, цэмент, вапну. Добра была развіта

дрэваапрацоўчая прамысловасць, асабліва распіл лесу, вытворчасць запалак і фанеры. У 1723-ым годзе была заснавана папяровая майстэрня ў Паставах (Віцебская вобласць). З пачатку 18-га стагоддзя пачала развівацца на Беларусі і лёгкая прамысловасць. У 30-ыя гады ў Слуцку ўжо працавала фабрыка шаўковых паясоў, у 1752-ім годзе ў Нясвіжы (Мінская вобласць) была адкрыта суконная мануфактура. У 1760-1780 гадах пачала дзейнічаць Гродзенская каралеўская мануфактура, у тым ліку суконнае, шаўковае, палатнянае, панчошнае, гарбарнае прадпрыемствы. Стала развівацца і мукамельна-крупяная прамысловасць.

Хуткае развіццё гандлю і прамысловасці абумовілі і хуткі рост гарадоў. Калі да 1500 года ў Вялікім Княстве Літоўскім іх налічвалася каля 80, дык за 100 наступных гадоў колькасць пасяленняў гарадскога тыпу перавысіла 500. Прычым, шмат якія з іх былі добраўладкаванымі. Скажам, у Гародні, якая пры вялікім князю Вітаўце лічылася другой сталіцай Вялікага Княства Літоўскага, ужо ў 1541-ым годзе з'явіўся вадаправод. Буйным цэнтрам рамёстваў, гандлю і культуры стаў Магілёў. Хутка развіваюся як цэнтр кавальскага, ганчарнага, дрэваапрацоўчага, ювелірнага, скуранага і іншых рамёстваў Менск, які ў 1499-ым годзе атрымаў Магдэбургскае права. Працягваў развівацца і Полацк, у якім у сярэдзіне 16-га ст. налічвалася да 50 тысяч жыхароў. Сярод 15-ці лепшых беларускіх гарадоў, акрамя ўзгаданых, лічыліся Віцебск, Слуцк, Драгічын.

На абліччах беларускіх гарадоў пакінулі свой адбітак пастаянныя войны і выпрабаванні, пад час якіх пад пагрозай аказвалася само існаванне народа. У гэтых выпадках гарады станавіліся для людзей надзейным сховішчам, кузняй зброі і школай адзінства. З гэтай мэтай ў гарадах будаваліся спецыяльныя ўмацаванні, якія называліся замкамі. Гэтыя ўмацаванні былі надзейнымі сховішчамі, якія, як і сапраўдны замок, адчыніць ворагу

было не так лёгка. Названья ўмацаванні, былі пабудаваны з асабліваю любоўю, з'яўляліся архітэктурна-мастацкім упрыгожаннем нашых гарадоў, толькі шкада, што шмат якія з іх працягваюць разбурацца і па сённяшні дзень. Калі б гэтыя замкі адбудаваць, Беларусь магла б ганарыцца іх прагажосцю. Больш таго, яны маглі б стаць культурнымі цэнтрамі, аб'ектамі экскурсій, а значыць, і крыніцай паступлення валюты ад турызму.

Развіццё гарадоў і такіх галін прамысловасці, як хімічная, лёгкая і харчовая, а таксама гандлю прад'яўляла свае патрабаванні ўзроўню развіцця сельскай гаспадаркі. І тут неабходна адзначыць, што, у адрозненне ад Расійскай імперыі, дзе эканамічныя адносіны на сяле не мяняліся на працягу цэлых стагоддзяў і таму вельмі адставалі ад узроўню развіцця прамысловасці, у Вялікім Княстве Літоўскім ужо напрыканцы 16-га стагоддзя была праведзена аграрная рэформа, важнейшыя канцэптальныя прынцыпы якой і новая фіскальная палітыка дзяржавы былі выкладзены ў “Статуце на валокі”. Усе землі падзяляліся на чатыры катэгорыі: 1) добрыя; 2) сярэднія; 3) дрэнныя; 4) вельмі дрэнныя. Важнейшым мерапрыемствам рэформы з'яўляецца таксама абмер усіх зямель і падзел іх на валокі (1 валок - 33 морга, або 23,43 га). У “Статуце на валокі” вызначаліся, у залежнасці ад колькасці і якасці зямлі, памеры і тэрміны ўплаты падаткаў па валасцях і ў цэлым па Вялікаму Княству Літоўскаму. Тэрміны падаткаў вызначаліся са студзеня па май.

Істотным пры правядзенні рэформы было разбурэнне абшчыны, у той час як у Расіі абшчыннае землевалоданне заставалася аж да пачатку 20-га стагоддзя. Ажыццяўленне аграрнай рэформы дазволіла дзяржаве павялічыць паступающую ў казну суму падаткаў, а таксама павысіць матэрыяльную зацікаўленасць землеўладальнікаў у больш эфектыўным выкарыстанні зямлі.

Усё гэта гаворыць аб тым, што Беларусь перад

уваходам у склад Расійскай імперыі была зусім не адсталай ускраінай апошняй. Яе тэрыторыя ўваходзіла ў адну з еўрапейскіх дзяржаў - Вялікае Княства Літоўскае, якое па ўзроўню свайго эканамічнага развіцця было нашмат вышэй не толькі за Маскоўскае княства, але нават і за Расійскую імперыю.. І ў гэтым сэнсе нам, беларусам, ёсць чым ганарыцца.

А адсталай ускраінай царскай Расіі Беларусь стала пры далучэнні яе тэрыторыі да імперыі, пасля чаго былі закрыты многія металургічныя і шкляныя прадпрыемствы. Прычым гэта рабілася не толькі з-за неабходнасці замены беларускага металу і асобных відаў шкла больш якаснымі і таннымі, але і дзеля таго, каб паставіць прамысловасць Беларусі ў залежнасць ад эканомікі Расійскай імперыі. З мэтай русіфікацыі тэрыторыі Беларусі з 1773 па 1801 г. было раздадзена ў асноўным рускім памешчыкам 208550 сялян, якія раней былі дзяржаўнымі. Такім чынам, прычына адсталасці Беларусі ў час знаходжання яе ў Расейскай імперыі крыецца ў правядзенні царскім урадам у Беларусі шавіністычнай вялікадзяржаўнай палітыкі.

* * *

Вядома, што прыродна-кліматычныя і грамадска-гістарычныя ўмовы, у якіх жывуць і дзейнічаюць людзі, значна ўплываюць на характар народа і яго менталітэт. І тут перш за ўсё трэба назваць геаграфічнае асяроддзе, бо "мы, - як пісаў Фрыдрых Энгельс, - нашай плошчы, крывёй і мозгам належым прыродзе і знаходзімся ўнутры яе". Геаграфічнае асяроддзе - гэта сукупнасць прадметаў, з'яў нежывой і жывой прыроды: зямная кара, ніжняя частка атмасферы, гідрасфера, покрывы глебы, раслінны і жывёльны свет. Пры гэтым трэба адзначыць, што геаграфічнае асяроддзе асабліва вялікі ўплыў аказвае на развіццё грамадства на ранняй стадыі развіцця апошняга, у перыяд зараджэння родаплемянных супольнасцяў і

народнасцяў, якія, як гістарычныя формы супольнасці людзей, папярэднічалі нацыям. У той час людзі выкарыстоўвалі галоўным чынам натуральныя крыніцы жыцця і слаба маглі ўздзейнічаць на геаграфічнае асяроддзе з мэтай яго змянення.

Геаграфічнае асяроддзе можа замарудзіць або паскорыць развіццё краін і народаў, аказвае значны ўплыў на фарміраванне ў апошніх жыццёвай энергіі, здольнасці да ўнутранага ўздыму, што складае іх тэмперамент. У народаў, якія жывуць на поўдні ва ўмовах гарачага клімату, рэакцыі на ўнутраныя і знешнія ўздзеянні звычайна больш хуткія і рэзкія, чым у тых, якія жывуць ва ўмовах умеранага клімату, ці на поўначы, дзе большасць дзён бываюць халоднымі. Неабмежаванасць тэрыторыі, багацце жывёльнага і расліннага свету, наяўнасць у вялікіх памерах карысных выкапняў і энергетычных рэсурсаў спараджае ў народа не толькі гэткія рысы характару, як прастор душы і свабодалюбства, але і нядбайства, абьякавасць у адносінах да зямлі і іншых сродкаў вытворчасці і нават прадметаў асабістага ўжытку. І наадварот, абмежаванасць тэрыторыі і беднасць расліннага і жывёльнага свету, карыснымі выкапнямі і энергетычнымі рэсурсамі выхоўвае ў людзей сціпласць і акуратнасць, звычку і ўменне рацыянальна выкарыстоўваць сродкі вытворчасці і берагчы здабытыя рэчы. Прыкладам гэткіх беражлівых адносін да прыродных і здабытых з дапамогай працы даброт з'яўляюцца японцы.

На ранніх стадыях развіцця нацый на фарміраванне ў іх адпаведных рысаў характару вялікі ўплыў аказвае і спосаб здабычы неабходных сродкаў жыцця людзей. Скажам, качэўніцтва, якое ўзнікла яшчэ ў канцы 2 - пачатку 1-га тысячагоддзя да нашай эры ў горна-стэпавых плямёнаў Еўразіі, у сувязі з пераходам яго ад аседлага і паўаседлага пастухоўства да вандроўнага (качэўнага) спосабу жывёлагадоўлі захоўваецца ў некаторых народаў і да сённяшняга дня, фармуе ў людзей тыя самыя рысы

характару, што і неабмежаванасць прыродных багаццяў (прастор душы, свабодалюбства, абыякавыя адносіны да зямлі), бо для качэўнікаў пашы заўжды неабмежаваныя. Але, акрамя пералічаных, качэўны спосаб жыцця фармуе ў народаў (нацый) яшчэ і гэтакія рысы характару, як непастаянства і непрадказальнасць, гатоўнасць і нават імкненне ўвесь час весці барацьбу з іншымі народамі за новыя пашы, бязлітасныя і крутыя норавы паводзін, прычым, як з прадстаўнікамі іншых народаў, так і ўнутры сваёй супольнасці. Усё гэта вельмі добра паказаў у сваёй трылогіі (“Чынгіз-хан”, “Батый” і “Да апошняга мора”) вядомы пісьменнік Васіль Янчавецкі (В. Ян). Качэўнікам уласцівы і гэтакія рысы характару, як абыякавыя адносіны да акаляючага наваколля, непераборлівасць і непатрабавальнасць да ежы і ўмоў жыцця, што таксама паказана ў названых кнігах.

І наадварот, аседлае жыццё прывучае людзей з павагай адносіцца да акаляючага асяроддзя і перша за ўсё да зямлі; яно выпрацоўвае ў іх цягу ўпрыгожваць сваё месца пражывання, паляпшаць зямлю, як галоўны сродак здабычы ежы.

З развіццём грамадства і, у прыватнасці, нацый, роля ўплыву пералічаных і іншых фактараў на фармаванне рысаў характару той ці іншай нацыі мяняецца. На ранніх ступенях развіцця людзі выкарыстоўвалі, галоўным чынам, прыродныя крыніцы сродкаў жыцця (дзікія расліны і жывёлы, прыродную ўрадлівасць верхняга слою зямлі - глебы), далей усё большую ролю сталі набываць сродкі, створаныя працай людзей. Больш таго, у спосабе здабычы матэрыяльных даброт (вытворчасці), як адным з галоўных фактараў уплыву на фармаванне характару нацый, усё большую ролю пачынаюць іграць адносіны паміж самімі людзьмі ў час вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання матэрыяльных даброт, і меншую - самі сродкі вытворчасці. А ў агульнай сістэме грамадскіх адносін з развіццём грамадства павышаецца роля духоўных адносін

і прызначаных для яе рэалізацыі спецыяльных устаноў: царквы, друкарскай справы, пазней - радыё і тэлебачання. Як асобны і вельмі ўплывовы фактар уздзеяння на фармаванне характару нацыі трэба адзначыць дзяржаўны лад з яго ўстановамі.

Менавіта таму псіхалагічны склад характару беларусаў адносна роўны і спакойны, як і адлюстраваная ў ім прырода (роўны рэльеф мясцовасці, умераны клімат, павольнае цячэнне рэк). Жыццё сярод лясоў і балот прывучыла беларуса быць у адзіноце, спарадзіла ў яго характары такую рысу, як замкнутасць. І калі да гэтага дадаць той факт, што Беларусь амаль не ведала абшчыннага ладу жыцця, дык, безумоўна, трэба пагадзіцца з прафесарам Юрыем Хадыкам, які сцвярджае, што па гістарычнай традыцыі і па сваёй ментальнасці, па спосабу свайго мыслення ў беларускага народа пераважаюць элементы індывідуалізму, а не калектывізму, хоць ён і перажыў на працягу больш як 70-ці гадоў панаванне камуністычнай сістэмы. Таму беларусы, асабліва ў заходніх раёнах, нашмат больш псіхалагічна падрыхтаваны да ўвядзення прыватнай уласнасці, у тым ліку і на зямлю, чым, скажам, жыхары Расійскай Федэрацыі. Больш таго, пераважна сельскі лад жыцця сфармаваў у беларусаў асаблівую, я б сказаў, пшчотную любоў да зямлі, якую беларускія сяляне называюць карміцелькай і нават маці. З наяўнасцю сваёй уласнай зямлі беларусы заўсёды звязвалі свабоду і дабрабыт сям'і. У зямлі яны бачылі падмурак сваёй Айчыны. Гэта вельмі добра паказаў народны паэт Беларусі Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч) у паэме "Новая зямля".

Адзё ж той выхад? Дзе збавенне
З няволі цяжкай, з паланення?
Адзін ён ёсць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ралля;
То - наймацнейшая аснова

І жыцця першая ўмова.
Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля - аснова ўсёй Айчыне.

Аднак, як паказвае аналіз характару і менталітэту беларусаў, ім уласціва ўнікальнае спалучэнне індывідуалізму з гатоўнасцю, у выпадку неабходнасці, да супольных дзеянняў. У Беларусі адвек існавала талака (супольная праца). Беларусы заўжды гатовыя прыйсці адзін аднаму на дапамогу, ці то ў выкананні сельскагаспадарчых работ, ці то ў будаўніцтве дома.

Праца, галоўным чынам на зямлі, ва ўмовах умеранага клімату, дзе канчатковыя вынікі шмат у чым залежаць ад добрасумленнасці селяніна, ад своєчасовага выканання сельскагаспадарчых работ на якасным узроўні, патрабавала ад беларусаў акуратнасці, абдуманнасці, здольнасці да разліку і прадбачання вынікаў сваіх дзеянняў. І куды б жыццё не закінула беларусаў: на Далёкі Усход, ці ў Сібір, у вобласці Цэнтральнай Расіі, ці ў Крым, - усюды іх сядзібы выгадна адрозніваюцца ад іншых дагледжанасцю і акуратнасцю.

Беларусь размешчана не толькі на скрыжаванні гандлёвых шляхоў, аб чым сказана вышэй, але і на стыку дзвюх цывілізацый: заходняй, якая знаходзіцца пад уплывам рымска-каталіцкай і вытворных з яе рэлігій (пратэстанцкай, англіканскай, кальвінісцкай, лютэранскай), і ўсходняй, вызначанай грэка-праваслаўнай рэлігіяй. Таму тут амаль у кожным горадзе і нават мястэчку жылі і жывуць людзі шматлікіх нацыянальнасцяў (беларусы, палякі, габрэі, рускія, татары ды інш.) і розных веравызнанняў (праваслаўнага, каталіцкага, уніяцкага, пратэстанцкага, мусульманскага, іудэйскага, стараверы), што выхавала ў

беларускага народа гэткую каштоўную рысу, як талерантнасць. У той жа час барацьба двух накірункаў цывілізацыі на тэрыторыі Беларусі прымушала насельніцтва вагацца паміж імі (заходнім і усходнім). Адзначаючы гэта, даследчык беларускага этнасу Ігнат Абдзіраловіч (сапраўднае прозвішча Канчылоўскі) у 20-ых гадах нашага стагоддзя пісаў: “Дзесяцёхвекавое ваганне сведчыць аб тым, што беларусы, як і украінцы, і балканскія славяне не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога кірунку. Мы не зрабіліся народам Усходу, але не прынялі і культуры Заходняй Еўропы”.

Бясконцыя войны і частыя напады заваёўнікаў зрабілі беларусаў асцярожнымі да чужынцаў і малагаваркімі, стрыманымі. У беларусаў нават ёсць такая пагаворка: “Млын меле - мука будзе, язык меле - бяда будзе”. Пры гэтым у іх увесь час змагаюцца паміж сабою два пачуцці: з аднаго боку - пакорлівасць (часам нават жах) перад сіламі прыроды, больш багатымі і моцнымі людзьмі, уладай, а з іншага боку - імкненне не толькі ўмела выкарыстоўваць дары прыроды, але і пераўтвараць і ўпрыгожваць яе; нецярпімасць (нават агрэсіўнасць) да любога прыгнёту, гатоўнасць абараніць незалежнасць сваёй Айчыны, пастаяць за сваю годнасць. Верш “Мужык”, у якім спачатку паказана асуджанасць беларускага селяніна на непавагу да яго і цяжкую працу, народны паэт Беларусі Янка Купала (Іван Луцэвіч) заканчвае словамі, якія ўсяляюць надзею: “Я буду жыць! - бо я мужык!” – сцвярджае паэт.

Гонарам беларусаў з’яўляецца нацыянальная сімволіка - герб і сцяг. Не драпежныя звер ці птушка, поўныя імкнення авалодаць кім-небудзь або чым-небудзь, захапіць што-небудзь, якія ўзяты ў якасці гербаў некаторых былых імперый, а то і проста дзяржаў, а “Пагоня”, якая мела свае вытокі ў самім жыцці беларускага народа, стала агульнадзяржаўным гербам Вялікага Княства Літоўскага, пачынаючы з канца 13-га стагоддзя. Вядомы беларускі гісторык Міхась Ткачоў адзначае, што з канца 13-га

стагоддзя да 1410 года крыжаносцы больш за 140 разоў хадзілі вайною на Літву і Беларусь, а з 1473 па 1569 год на Украіну і Беларусь зрабілі 75 паходаў крымскія татары. Пералічаныя факты сведчаць пра тое, што самі ўмовы жыцця абавязвалі нашых продкаў увесь час знаходзіцца ў стане гатоўнасці выступіць у абарону сваёй Айчыны. Аб гэтым гаворыцца ў вялікакняжацкім лісце жыхарам ад 20 лютага 1387 года: “Згодна старажытным звычаям, вайсковы паход з’яўляецца абавязкам, які выконваецца за кошт уласных магчымасцяў і сродкаў у тым выпадку, калі з’яўляецца неабходнасць пераследу ворагаў, непрыяцеляў нашых.. У пераследзе ворагаў, які панаароднаму называецца пагоняю, павінны ўдзельнічаць не толькі рыцары, але і кожны мужчына, які можа насіць зброю, якога б ён ні быў паходжаннем і стану”.

Наступным аргументам, які аказаў уздзеянне на выбар у якасці герба “Пагоні”, стаў ўплыў сімвалаў хрысціянскай рэлігіі, адным з якіх з’яўляецца святы Георгій (Юрый), які сядзіць на кані, з дзідаю, а пад нагамі каня ляжыць забіты змей. У старажытнай Еўропе Георгій лічыўся абаронцам рыцарства, а ў славянскіх народаў - яшчэ і абаронцам земляробаў і жывёлаводаў.

Непаўтаральнай прыгажосці вызначаецца нацыянальны сцяг беларусаў - белае палотнішча з чырвонаю гарызантальнаю паласою пасярэдзіне. Белы колер з’яўляецца сімвалам радасці, дабрадзейнасці і сумлення; чырвоны - храбрасці і адвагі, вернасці Радзіме. Да гэтага трэба дадаць, што белы колер з чырвонымі стужкамі - гэта колеры Ісуса Хрыста, а значыць, сімвалы чысціні і святасці.

Прыгажосць беларускага нацыянальнага сцяга натхніла Сяргея Панізніка напісаць верш “Сцяг”, у якім ёсць такія словы:

Светлым полем я нясу
Агнявую паласу;

Як маланка нада мной
Зіхаціць над галавой
Сцяг мой вольны,
Сцяг мой смелы,
Сцяг мой бел-чырвона-белы.

* * * * *

Залунай на ўвесь прасцяг
Агнявых вякоў працяг.
Ёсць Дзяржава, ёсць Народ!
Развівайся - і ў палёт,
Сцяг мой вольны,
Сцяг мой смелы,
Сцяг мой бел-чырвона-белы.

І толькі невучтва і прымітывізм, імкненне новых уладаў разбурыць і знішчыць усё былое з'явіліся сапраўднай прычынай таго, што вось гэтыя нацыянальныя сімвалы беларускага народа былі заменены на незразумелыя, кімсьці прыдуманя і герб, і сцяг. І ўжо трэба быць зусім ідыётам, каб зневажаць матчыну мову, якая для кожнага прыстойнага чалавека з'яўляецца святой, бо, як падкрэсліў вядомы беларускі паэт Францішак Багушэвіч, “яна нам ад Бога даная”.

“На беларускай мове, - пісаў беларус па этнічнаму паходжанню, вялікі польскі і беларускі паэт Адам Міцкевіч, - якая называецца русінскай ці ліцвіна-русінскай... размаўляюць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самы багаты і самы чысты говар, ён узнік даўно і цудоўна распрацаваны. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю ў сваёй дыпламатычнай перапісцы”.

І сапраўды, ужо ў 1596 годзе была выдадзена “Граматыка словенская...”, у якой аўтар яе Лаўрэнцій Зізаній (Тустаноўскі) спрабаваў абгрунтаваць ролю граматыкі як навукі, а таксама паказаць яе сувязь з рыторыкай, філасофіяй і багаслоўем. Граматыка складалася з “Уводзінаў”, “Арфаграфіі”, “Правапісу”, “Сінтаксісу” і

некаторых іншых раздзелаў і практыкаванняў для замацавання вучэбнага матэрыялу.

На яшчэ больш высокую ступень выданне беларускай граматыкі ўзняў Мялеціў Смятрыцкі (свецкае імя Максім). Аб высокім узроўні выдадзенай ім у 1619 годзе ў Еўі (зараз тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі) “Граматыкі” сведчыць той факт, што яна захоўвала сваё навуковае значэнне на працягу амаль 150-ці гадоў. “Вратамі своей учености” называў “Граматыку” Смятрыцкага і вялікі рускі вучоны Міхаіл Ламаносаў, што гаворыць аб адсутнасці гэткага твору ў Расіі. Больш за тое, да гонару беларусаў, адзначым, што амаль усе наступныя выданні граматык у розных краінах былі са скарачэннямі, ці малазначнай перапрацоўкай, а то і простым капіраваннем “Граматыкі” Смятрыцкага.

Беларуская мова выгадна адрозніваецца ад іншых сваёй мяккасцю, мілагучнасцю ды пясчывасцю. Цяжка знайсці хоць бы яшчэ адну мову ў свеце, на якой можна было б спытаць з такой музыкальнасцю: “Ці лілі, ці не лілі?” Яна простая ў вымаўленні і напісанні. На беларускай мове “як чуецца, так і пішацца”.

Паколькі на працягу доўгага часу беларуская мова была забаронена як афіцыйная і ўжывалася, ў асноўным, у сельскай мясцовасці, дык яна захавала сваю дзіцячую пясчотнасць і маральнасць, не засмечана слэнгам маскультуры і дзяржаўна-імперскімі таталітарнымі ідэалагемамі. У свой час вялікі філолаг-славист, заснавальнік беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнограф і фалькларыст, акадэмік Пецярбургскай АН Яўхім Карскі падкрэсліваў, што “вартасць пісьменніка павінна вызначацца настолькі, наколькі мова яго твораў набліжана да народнай”. І ў гэтай сувязі трэба адзначыць, што беларуская літаратурная мова ніколі не адрывалася ад народнай. Менавіта таму і сама беларуская літаратура, можна сказаць, таксама з’яўляецца народнай.

Беларускі народ зрабіў свой значны ўнёсак у развіццё сусветнай цывілізацыі і культуры. Напрыклад, нельга ўявіць панараму духоўнага жыцця ва ўсходнеславянскіх землях у 12-ым стагоддзі без яскравага вобразу Ефрасінні Полацкай (сапраўднае імя Прудслава). І мы, беларусы, можам сапраўды ганарыцца тым, што менавіта наша зямлячка стала першай жанчынай таго перыяду, прылічанай да святых.

Ефрасіння знаходзілася ў цэнтры жыцця ўсяго Полацкага княства, збірала вакол сябе таленавітых людзей. Таму яна стала і першай нашай жанчынай, з якой пачалася ў Беларусі традыцыя дабрачыннай і самаахвярнай дзейнасці на карысць Радзімы. Па яе заказу пабудавана вядомая царква Спаса, якая лічыцца ўзорам полацкай архітэктурнай школы. Ефрасінні гісторыкі прыпісваюць стварэнне ў Полацку двух манастыроў і бібліятэкі Сафійскага сабора. Полацкі майстра эмальернага старажытнага мастацтва Лазар Богша стварыў у 1161 годзе для Ефрасінні Полацкай унікальны крыж, які з'яўляецца набыткам сусветнай культуры.

Ацэньваючы жыццёвы шлях і дзейнасць Ефрасінні Полацкай, адзін з яе землякоў, аўтар “Жыція”, назваў гэтую выбітную прадстаўніцу культурна-асветніцкага руху 12-га стагоддзя “неўвядальнай кветкай райскага саду”. А мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт, патрыяршы Экзарх усея Беларусі параўнаў Ефрасінню Полацкую з “запаленай свечкай, якая асвятляла цемру жыцця грамадства”.

Другім яркім прадстаўніком хрысціянскага культурна-асветніцкага руху з'яўляецца Кірыла Тураўскі, які характарызуецца ў выдадзенай да 1000-годдзя праваслаўнай царквы на Беларусі кнізе “Путь не печален” як настаўнік набожнасці, прапаведнік і багаслоў-тэограф, аскет-стоўпнік, кніжнік і паэт, аратар.

Паводле даследчыкаў, літаратурная спадчына Кірылы Тураўскага складае 8 слоў (казанняў) і каля 30 малітваў, 10 з якіх і сёння знаходзяцца сярод рукапісаў патрыяршай бібліятэкі. Творы яго адрозніваюцца не толькі сваёй змястоўнасцю, але і высокім літаратурным узроўнем, цікавым выкарыстаннем метафар і эпітэтаў. А што да аратарскага мастацтва, дык пасля Іаана Златавуста (каля 350-407 г.г.), епіскапа Канстанцінопальскага, у грэка-праваслаўнай царкве яму не было роўных. Таму ён па праву таксама завецца Златасловам (Златавустам), “просіявшим паче всех на Руси”.

Багаты ўнёсак у развіццё сусветнай культуры ўнеслі беларусы і ў эпоху Адраджэння. Прычым у Вялікім Княстве Літоўскім, як і ў некаторых іншых еўрапейскіх дзяржавах, яна пачалася значна раней, чым, скажам, у Расіі. І гэта з’яўляецца красамоўным сведчаннем усё таго ж факту, што Вялікае Княства Літоўскае да далучэння яго да Расійскай імперыі ў сваім развіцці значна аспярэджвала апошнюю. Першыя асветнікі-гуманісты з’явіліся тут ужо ў канцы 15-пачатку 16-га стагоддзяў. Адным з гэтых асветнікаў-гуманістаў той пары быў паэт Мікалай Гусоўскі, на думку якога, “дзяржава абапіраецца больш на мужнасць духу, чым на моц цела, аб чым сведчаць як грэкі, так і рымляне. Іх магутнасць набывала найбольшы росквіт тады, калі квітнелі навукі. А як толькі пачыналі знікаць таленты, сілы іх згасалі, а з заняпаду астатніх упала іх дзяржава і ўсталявалася рабства. Так і ў нас”.

У паэме “Песня пра зубра” М. Гусоўскі паказаў багацце і прыгажосць беларускай прыроды - “... скарбаў прыроды, старажытнай яе прыгажосці і дрэваў, якіх не кранула сякера, і траваў, па якіх не хадзілі, звяроў на лугах”... “Нашы лясы, - па меркаванню паэта, - гэта нашыя каштоўнасці і багацця крыніца”.

І не інакш як светачам беларускай культуры можна назваць усходнеславянскага першадрукара, мысліцеля-гуманіста, асветніка, вучонага і пісьменніка эпохі

Адраджэння Георгія (Францішка) Скарыну. Падобна М. Ламаносаву, але толькі на два стагоддзі раней, ён стаў усебакова адукаваным і вядомым вучоным - волатам еўрапейскага ўзроўню, якіх патрабавала і нараджала эпоха Адраджэння. Атрымаўшы пачатковую адукацыю ў родным Полацку і Вільні, Скарына вучыўся на філасофскім факультэце Кракаўскага ўніверсітэту, дзе атрымаў вучоную ступень бакалаўра. У 1512 годзе Ф. Скарыне была прысуджана ў Падуанскім ўніверсітэце ступень доктара медыцыны. Ён меў таксама ступень доктара "вольных навук".

Такім чынам, калі гаварыць словамі таго ж М. Ламаносава, які сябе называў універсітэтам, дык гэтакім беларускім ўніверсітэтам быў Скарына. І вельмі шкада, што подзвіг і роля гэтага беларускага волата да сённяшняга дня не ацэнены па праву на сваёй Радзіме, хоць менавіта ён, засвоіўшы дасягненні еўрапейскай культуры Адраджэння, надаў Адраджэнню своеасаблівы нацыянальны характар.

Не было такой грамадска-палітычнай праблемы, па якой не выказаў бы свайго меркавання яшчэ адзін беларускі асветнік эпохі Адраджэння - Сымон Будны, які сцвярджаў, што "грамадства павінна быць аб'яднана духам вучэння, а не аўтарытэтам асобы". Будны выступаў за неабходнасць развіцця нацыянальнай культуры і рэлігійнай свабоды. Увогуле, ён лічыў, што толькі на аснове свабоды можа быць поўнае развіццё асобы і яе здольнасцяў. Вялікі ўклад у асветніцтва ў тыя гады ўнёс і Васіль Цяпінскі (Амельяновіч), якога Сымон Будны называў мілым братам.

Аб вялікім творчым патэнцыяле беларускай нацыі ў сярэднія вякі гаворыць і той факт, што пакуль "Расійская зямля" ўсё яшчэ чакала нараджэння "собственных Платонов и быстрых разумом Невтонов" (М. Ламаносаў), беларус са Случчыны Ілля Капіевіч пераклаў і выдаў па даручэнню Пятра I за параўнальна кароткі тэрмін (з 1688

па 1706г.г.) больш за дзесяць кніг. Ён жа склаў і выдаў першы ў Расіі падручнік па арыфметыцы, першыя слоўнікі - руска-лацінска-нямецкі і руска-лацінска-галандскі. Пераклаў і выдаў на рускай мове байкі старажытна-грэчаскага байкапісца Эзопа, вучэбныя кнігі па навігацыі. Дарэчы, дарадцам бацькі Пятра I цара Аляксея па царкоўных справах і выхавацелем яго дзяцей быў таксама вядомы беларус - Сімяон Полацкі (Самуіл Пятроўскі-Сітніяновіч).

Неацэнны ўклад унеслі беларусы ў развіццё друкарскай справы. Першым беларусам, які заснаваў друкарню, быў Іван (Ян) Літвін. Але, на жаль, гэта было ў Лондане. У 1480 годзе Літвін выдаў індальгенцыю папы Сакста, накіраваную супраць турэцкіх заваёўнікаў. Пазней ім было надрукавана яшчэ некалькі кніг.

Першае ў гісторыі беларускае выдавецтва стварыў Ф. Скарына ў Празе, дзе ў 1517-1519 гадах пракаментываў і надрукаваў 23 кнігі Бібліі. Вярнуўшыся не пазней за 1521 год на радзіму, Ф. Скарына стварыў выдавецтва ў Вільні, дзе выдаў на царкоўнаславянскай мове “Малую падарожную кніжку” (каля 1522 г.).

Адным з першых друкароў і гравёраў 16-га стагоддзя быў Пётр Мсціславец, які нарадзіўся ў горадзе Мсціслаўлі. Потым ён пераехаў у Маскву, дзе разам з Іванам Фёдаравым (Хведаровічам) стварыў друкарню. У 1564 годзе яны выдалі першую кнігу на царкоўна-славянскай мове “Апостал”, а ў наступным годзе - “Часоўнік”. Але кансерватызм рускага духавенства і перашкоды свецкіх уладаў з’явіліся тымі прычынамі, якія прымусілі друкароў пакінуць Маскву і пераехаць у Заблудаў (цяпер Польшча), дзе яны стварылі новую друкарню. А пасля П. Мсціславец пераехаў у Вільню, а Хведаровіч, аб беларускасці якога сведчыць геральдычная трактоўка друкарскай адзнакі, паехаў у Львоў і там заснаваў першую на тэрыторыі сучаснай Украіны друкарню.

Такім чынам, менавіта дзякуючы беларусам,

друкарская справа пачала развівацца ў Лондане і Празе, Вільні, Маскве і на Украіне.

Асаблівым гонарам беларусаў з'яўляюцца створаныя ў 16-ым стагоддзі Статуты Вялікага Княства Літоўскага (1529, 1566, 1588), што сведчыць аб адносна высокім узроўні прававой навукі ў дзяржаве. Як адзначае вядомы беларускі юрыст і прававед, доктар юрыдычных навук Іосіф Юхо, сістэматызацыя права, на якой ствараўся Статут 1588 года, рабілася на новых прынцыпах, уласцівых для пераходнай эпохі ад сярэднявечча да новага часу і зараджэння буржуазных адносін - абмежаванне ўлады гаспадара, - намячаўся падзел уладаў, дзеля чаго заканадаўчая ўлада замацоўвалася за сеймам, выканаўчая - за Вялікім князем і радай, судовая - за Вялікакняжацкім і Галоўным судамі, а таксама за мясцовымі судамі. Статут абвясціў неабходнасць прытрымлівацца дзяржаўнага суверэнітэту, прыярытэту пісанага права. Уводзілася адзінства права для ўсёй дзяржавы і ўсіх паўнапраўных людзей, хоць само права прызнавала розную праваздольнасць для розных сацыяльных груп насельніцтва, што падрывала агульны прынцып адзінства права.

У Статуце 1588 года побач з тыпова феадальнымі нормамі права былі ўнесены і некаторыя нормы, народжаныя расцяўсюджаннем ідэй Рэфармацыі і гуманізму. І наогул, праз увесь Статут праходзіць ідэя ўмацавання прававога парадку, што было накіравана, найперш, супраць дэспатызму гаспадара, буйных феадалаў і сярэднявяковай тэакратычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы. Усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы павінны былі дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам.

Самы непасрэдны ўдзел у стварэнні Статутаў прымалі выбітныя дзяржаўныя дзеячы - канцлеры Вялікага Княства Літоўскага Астафій Валовіч і Леў Сапега, а таксама вучоны-прававед Андрэй Волан. Менавіта дзякуючы ім, у

Статутах былі закладзены асновы дэмакратычнага шляху развіцця дзяржавы. Так, Леў Сапега падкрэсліваў, што “ніхто не ўтрымаў працяглы час улады, скіраванай супраць людзей”. Прычым, за падтрыманне гармоніі і справядлівасці ў грамадстве асабліва адказнасць ускладалася на вышэйшую асобу ў дзяржаве. На гэты конт той жа Волан пісаў: “ І ён (маецца на ўвазе гаспадар. - **С.Ш.**) павінен не толькі ўтрымліваць сябе ад прычыннення крыўды іншым, але таксама стрымліваць сквапнасць сваіх пракурораў, якія валодаюць яго маёмасцю і вядуць яго справы”.

“Пахвальна тое, што маральна”, - лічыў Волан. І тут зноў нельга не адзначыць, што ўсё гэта пісалася і рабілася тады, калі ў суседняй дзяржаве - Маскоўскім княстве, а пасля і Расійскай імперыі - усталёўвалася абсалютная ўлада цара (манарха). На жаль, А. Лукашэнку і яго атачэнню больш падабаецца менавіта гэтая форма кіраўніцтва, а не дэмакратычная.

Цяжка змераць уклад, які ўнеслі беларусы ў развіццё тэхнічных і гуманітарных навук. Вось толькі некалькі прыкладаў. У 1650 годзе ў сталіцы Нідэрландаў, Амстэрдаме, выйшла кніга “Вялікае мастацтва артылерыі”. Аўтарам яе быў беларус Казімір Семяновіч. Чытаючы названую кнігу, нельга не звярнуць увагу на высокі ўзровень агульнай адукацыі аўтара, веданне ім антычнай літаратуры і сучасных яму дасягненняў сусветнай навукі. Задоўга да М. Ламаносава К. Семяновіч сфармуляваў закон аб захаванні руху. На 35 гадоў аперэдзіў выбітны беларус і нямецкага вучонага Готфрыда Вільгельма Лейбніца ў адкрыцці кінетычнай энергіі. Наогул, кніга К. Семяновіча была на працягу паўтара стагоддзя самай грунтоўнай і аўтарытэтай навуковай працай у Еўропе па артылерыі і піратэхніцы. Яна перакладалася на французскую, нямецкую, ангельскую мовы. У перакладзе на нямецкую мову кніга мелася ў бібліятэцы Пятра I. І таму міжволі ўзнікаюць пытанні: чаму ў школьных падручніках

ёсць прозвішча Канстанціна Цыялкоўскага і няма прозвішча Казіміра Семяновіча? Чаму ў парку імя Горкага г.Мінска ёсць бюст першага і няма другога? І адказ можа быць толькі адзін: тлумачыцца гэта правядзеннем усё той жа вялікадзяржаўнай расійскай палітыкі. Як мага хутчэй трэба паправіць гэтую недарэчнасць!

Прыкладна гэтакі ж лёс напаткаў і іншых выбітных вучоных-беларусаў: Сцяпана Аскерку, які ў 1760 годзе намнога раней за французскіх сацыялістаў-утапістаў Сен-Сімона і Шарля Фур'е і англічаніна Роберта Оуэна, напісаў сваю работу па ўдасканаленню эканамічных адносін у аграрным сектары; філосафа Казіміра Нарбута, які, у адрозненні ад свайго нямецкага калегі філосафа Імануіла Канта, стваральніка вучэння аб “рэчах у сабе”, якіх нельга пазнаць, верыў, што чалавек здольны спасцігнуць ісціну, і сцвярджаў, што толькі “абмежаванасць нашых органаў пачуццяў з’яўляецца прычынаю таго, што аб шматлікіх прадметах не ведаем, што яны існуюць”; геолога-даследчыка Ігната Дамейку, імем якога названы вулканічны ланцуг гор у Андах, а таксама адкрыты ім мінерал (дамейкіт) і адзін з партовых гарадоў Чылі (Пуэрта-Дамейка); філолага-славіста, заснавальніка беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнографа і фалькларыста, акадэміка Пецяярбургскай АН Яўхіма Карскага і іншых, якімі па праву можа ганарыцца беларускі народ як сваімі лепшымі сынамі.

Праславіліся беларусы і сваёй воінскай доблесцю. Шматлікія подзвігі Давыда Гарадзенскага; перамога Вялікага князя Альгерда над татарамі на рацэ Сінія Воды (1362 г.), у выніку чаго былі вызвалены і далучаны да Вялікага Княства Літоўскага Кіеўская і Полацкая землі; удзел войск Вялікага Княства Літоўскага на чале з Андрэем Полацкім і яго малодшым братам Дзмітрыем (сынамі вялікага князя Альгерда) на баку Дзмітрыя Данскога ў Кулікоўскай бітве (1380); перамога над Тэўтонскім ордэнам пад Грунвальдам (1410), дзе з 90-ці харугваў саюзных

(Польшчы і ВКЛ) войск 40 харугваў былі войскі Вялікага Княства Літоўскага пад камандаваннем Вялікага князя Вітаўта; перамога Канстанціна Астрожскага пад Оршай на рацэ Крапіўна (8 верасня 1514г.) над маскоўскім войскам, у выніку чаго было прыпынена памкненне Масквы авалодаць суседнімі тэрыторыямі Вялікага Княства Літоўскага і ўзрос аўтарытэт апошняга як моцнай еўрапейскай дзяржавы, - вось старонкі нашай гераічнай гісторыі мінулага. Ды калі зазірнуць у гісторыю і савецкага перыяду, дык таксама трэба не забывацца пра тое, што першым двойчы Героем Савецкага Саюзу стаў беларус Грыцавец Сяргей Іванавіч, а таксама пра той уклад, які ўнёс беларускі народ у перамогу над фашысцкай Германіяй.

Маючы вялізны творчы патэнцыял, беларускі народ ніколі не мог змірыцца з тым, што ён быў гвалтоўна пазбаўлены сваёй дзяржаўнасці, а яго Радзіма далучана да Расійскай імперыі. Пацвярджэннем таму з'яўляецца ўся гісторыя знаходжання беларусаў у складзе Расіі, якая, пачынаючы з паўстання Тадэвуша Касцюшкі і заканчваючы абвясчэннем Беларускай Народнай Рэспублікі, з'яўляецца гісторыяй бесперапыннай барацьбы беларускага народа за сваю незалежнасць. Пры гэтым барацьба беларусаў за нацыянальную незалежнасць заўжды спалучалася з барацьбой і за дэмакратыю. Прыкладам таго з'яўляецца паўстанне 1863 года пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Выдадзеная ім газета "Мужыцкая праўда" абвясціла лозунг, які і сёння не страціў сваёй актуальнасці: "Не народ для ўрада, а ўрад для народа". І гэтым таксама Беларусь істотна адрозніваецца ад Расіі, дзе амаль усе паўстанні супраць прыгоннага права праходзілі ў выглядзе бунтаў, якія ўзначальваліся мсціўцамі-дыктатарамі (Сцяпан Разін, Емельян Пугачоў і інш.).

Сфарміраваныя на працягу шматвекавой гісторыі ўстойлівыя нацыянальныя рысы, важнейшай з якіх з'яўляецца імкненне да самаідэнтыфікацыі і

незалежнасці, дапамаглі нашаму народу захаваць сваю беларускасць і ў гады бальшавізму, калі яго русіфікацыя ўзмацнілася з новай сілаю. Больш за тое, у гэтыя гады беларусы не толькі захавалі сябе як этнічна самастойны народ, але і працягвалі ствараць сваю новую літаратуру, музыку, развіваць мастацтва, навуку і г.д. Асабліва хацелася б адзначыць поспехі беларускай літаратуры, якая, пачынаючы з Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Францішка Багушэвіча і заканчваючы пісьменнікамі сённяшняга дня, здзейсніла сапраўдны подзвіг і як бы запоўніла той прагал, які быў дапушчаны ёю ў 19-ым стагоддзі з прычыны забароны беларускай мовы як афіцыйнай. Едкая сатыра В. Дуніна-Марцінкевіча ў яго “Пінскай шляхце” па сваёй мастацкай сіле ніколькі не саступае сатыры самых вядомых у сусветнай літаратуры сатырыкаў, так як і раманс Максіма Багдановіча “Зорка Венера” па паэтычнасці можна паставіць у адзін шэраг з лірыкай самых вядомых класікаў у гэтым жанры. Сусветных вяршынь драматычнага майстэрства дасягнуў і Янка Купала ў сваёй “Паўлінцы”, дзе арганічна спалучыліся трагічнае і камічнае, раскрыты тыповыя вобразы беларусаў. І цяжка назваць у сусветнай літаратуры хаця б яшчэ адзін твор, дзе б у вершаванай форме, з гэткай тонкасцю і паэтычнасцю было апісана вясковае жыццё, як у паэме Я. Коласа “Новая зямля”. Аб высокім узроўні беларускай літаратуры сведчаць раманы К. Чорнага і творы М. Лынькова, паэзія А. Куляшова, П. Броўкі, М. Танка і А. Астрэйкі, байкі К. Крапівы і У. Корбана, паэзія сучасных нашых паэтаў Н.Гілевіча, Р. Барадуліна і Г. Бураўкіна. А які ўклад у беларускую і сусветную літаратуру ўносіць ні з кім не параўнальны Васіль Быкаў, які, як ніхто ў свеце, умее паказаць паводзіны самага простага чалавека ў самых складаных абставінах! Ды колькі іх усіх - нашых выбітных пісьменнікаў і паэтаў, стварыўшых адну з багацейшых у свеце сваю сучасную нацыянальную літаратуру!

Неўміручымі з`яўляюцца сучасныя песні Ігара Лучанка і дасягнутая слава беларускага балета пад кіраўніцтвам В. Елізар`ева. І вечна будуць званіць званы Хатыні, не толькі нагадваючы свету аб тых ахвярах, якія панёс беларускі народ у гады Вялікай Айчыннай вайны, але і дэманструючы людзям той высокі ўзровень мастацтва, якога дасягнулі аўтары гэтага мемарыялу (архітэктары Ю. Градаў, В. Занковіч, Л. Левін і скульптар С. Селіханаў).

Усім гэтым мы, беларусы, не толькі можам і павінны па праву ганарыцца, але і захоўваць ад разбурэння і зняважання невуцтвам і цемрашальствам, якіх, на жаль, Беларусь яшчэ не пазбавілася...

3. Рускі шавінізм і яго небяспека для беларускага народу

Шавінізм - гэта, як ужо было сказана ў першым параграфі, крайняя рэакцыйная форма нацыяналізма, якая прапаведуе выключнасць той ці іншай нацыі, яе права панаваць над іншымі нацыямі; вядзе да распальвання нянавісці і варожасці паміж нацыямі. Гэткую назву ўказаная ідэалагічная плынь атрымала ад прозвішча французскага салдата Л. Шавена, які быў прыхільнікам заваёўніцкай палітыкі Напалеона I.

Разнавіднасцю шавінізма з'яўляецца вялікадзяржаўны шавінізм, які азначае непамернае самавазвышэнне адной нацыі ў шматнацыянальнай дзяржаве. Узнік вялікадзяржаўны шавінізм у эпоху стварэння нацый і шматнацыянальных дзяржаў.

Карані гэтай адмоўнай рысы, як дарэчы, і іншых рысаў, у характары той ці іншай нацыі трэба шукаць пад гістарычнымі напластаваннямі, бо, як расліны напачатку свайго развіцця прарастаюць нябачна ў глебе, так і грамадскія з'яві і рысы характару ўстойлівых гістарычных супольнасцяў (нацый, класаў і г.д.) непрыкметна зараджаюцца і развіваюцца на першай стадыі пад пластамі іншых (ранейшых) з'яў і падзей. Прычым, як і ў асобнага чалавека асноўныя рысы характару фармуюцца ў дзяцінстве і падлеткавым узросце, так і ў нацый сукупнасць усіх галоўных устойлівых псіхічных уласцівасцяў яе прадстаўнікоў фармуецца на ранніх стадыях развіцця нацыі. Менавіта ў гэты час закладваюцца такія рысы характару нацый (народаў) як адносіны да

стварэння ўмоў свайго жыцця (адносіны да працы, зямлі як галоўнага сродка здабычы ежы, акаляючага асяроддзя і г.д.), а таксама адносіны людзей той ці іншай нацыі паміж сабою і да другіх народаў (суседзяў і больш далёкіх) і інш.

Гаворачы пра фармаванне спецыфічных рысаў характару ў той ці іншай нацыі, трэба мець на ўвазе і тое, што самі нацыі перамешваюцца паміж сабою біялагічна, іх прадстаўнікі сутыкаюцца як на працы, так і ў іншыя моманты жыцця. І ўсё гэта таксама ўплывае на фармаванне іх характару. Гэткае біялагічнае перамешванне і ўзаемаўплыў іншых нацый пры фармаванні характару асабліва ўласцівы рускаму народу, у якога названыя працэсы з качэўна-стэпавымі плямёнамі полаўцаў (кіпчакоў) пачаліся ўжо ў палове 11-га стагоддзя, гэта значыць, у самым пачатку фармавання нацыі. Напады полаўцаў скончыліся на Русь толькі пасля іх разгрому ў 13-ым стагоддзі мангола-татараў. Далей (з 1243 па 1380 год) было гібенне расіян пад мангола-татарскім ігам. Ды і пасля Куліковай бітвы (1380г.) мангола-татарскае іга працягвала заставацца яшчэ 100 гадоў (Маскоўскае княства кожны год плаціла даніну мангола-татарскай Ардзе). Таму нават цяжка сабе ўявіць, што здарылася з рускім народам за гэтыя гады: на колькі часу ён адстаў у сваім развіцці ад народаў Заходняй Еўропы і чыіх рысаў у яго характары больш - славянскіх, ці качэўных цюркскіх народаў (полаўцаў, татараў, манголаў), з якімі на працягу ўсяго пачатковага перыяду фармавання яго як нацыі (другая палова 11-га - канец 15-га ст.) ішло біялагічнае перамешванне і сутыкненне ў паўсядзённым жыцці рускіх з названымі народамі. Дарэчы, гэтыя працэсы працягваліся і ў наступны перыяд, бо пасля вызвалення ад мангола-татарскага іга Маскоўскае княства само пачало весці заваёўніцкую палітыку, з-за чаго рускі народ перастаў быць кучна паселеным ва Ўсходняй Еўропе, а расцягнуўся ласкутамі аж да Ціхага акіяна і стаў жыць у акружэнні ўсё тых жа цюркскіх ды іншых качэўных народаў, што спрыяла

далейшаму перамешванню з імі. Таму, на наш погляд, французы маюць рацыю, калі навораць: “Паскрабіце рускага і вы знойдзеце татарына”. Мангола-татаршчына з яе качэўна-стэпавымі замахамі, бадай, самая характэрная адметнасць рускіх людзей, якая іх адрознівае ад еўрапейцаў. “Здыміце налёт татарскага ярма, - сцвярджае французкі жэнаміст і філосаф Леруа Балье, - і вы знойдзеце ў рускім еўрапейца”. Сама расейская дзяржава ператварылася з еўрапейскай у еўраазіяцкую, а калі быць больш дакладным, дык і наогул, у азіяцка-еўрапейскую.

Нападкі полаўцаў і працяглае мангола-татарскае іга затрымалі на доўгія гады развіццё рускага народу як нацыі. “Мы, рускія, - гаварыў Фёдар Дастаеўскі, - народ малады; мы толькі што пачалі жыць, хаця і пражылі ўжо тысячу гадоў”. І сапраўды, калі ва ўсіх французскіх гарадах і многіх вёсках ужо ў 13-тым ст. існавалі (прычым, для бедных часта бясплатна) школы і “школкі”, дзе вучылі пісаць, чытаць і лічыць, патрабавалі ведаў асноў лацінскай граматыкі, у Англіі ў 14-тым ст. таксама налічвалася ад 300 да 400 сярэдніх класічных школаў, у Фларэнцыі ў 16-тым ст. усё насельніцтва было пісьменным, у Прусіі на пачатку 18-га ст. прымаецца ўказ аб абавязковай пачатковай адукацыі, дык у Расіі, згодна зямскаму перапісу 1890 года сярод мужчынскага сялянскага насельніцтва толькі 14,8 % умелі чытаць і пісаць, а сярод жаночага - наогул толькі 2,8%. Зазначым, што ў той час у Англіі пісьменным было ўжо больш за 90% насельніцтва, у Галандыі - 94,5%, у Францыі - 90%, у Прусіі - 89%, у Японіі - 90% хлопчыкаў наведвалі добраўладкаваныя пачатковыя школы.

Калі ў шмат якіх краінах Заходняй Еўропы ўжо палалі буржуазныя рэвалюцыі, у Расійскай імперыі прыгоннае права дасягнула толькі свайго апагею, а развіццё сапраўднага капіталізму ў Расіі пачалося толькі пасля адмены прыгоннага права (1861 год). Царскае самадзяржаўе праяўляла вялікую ўпартасць і ў прыняцці

палітычна-прававога дакумента, які заканадаўча абгрунтаваў бы развіццё буржуазнага ладу. Калі ў Грэцыі ў 1844г., у Румыніі - ў 1866г., Сербіі - ў 1869г., Балгарыі - ў 1879г., Японіі - ў 1890 годзе былі прыняты буржуазныя канстытуцыі, дык у Расіі палітычныя і прававыя прадумовы развіцця буржуазнай фармацыі былі створаны толькі пасля Лютаўскай (1917г.) рэвалюцыі. Пры гэтым нагадаем, што працэс фармавання нацый, як гістарычных грамадскіх супольнасцяў людзей, заканчваецца менавіта ў перыяд усталёўвання буржуазных адносін. І тут У. Ульянаў (Ленін) меў рацыю, калі пісаў, што “нацыі - непазбежны прадукт і непазбежная форма буржуазнай эпохі грамадскага развіцця”. Але ж паколькі ў Расіі з-за працяглага затрымання буржуазныя адносіны так і не паспелі развіцца ў поўнай ступені і заставаліся скованымі манархічным ладам, дык і руская нацыя не змагла сфармавацца да канца, як гэта адбылося з іншымі еўрапейскімі нацыямі.

Мангола-татарскае іга не толькі затрымала, але і ізалявала развіццё рускай дзяржавы і рускага народа ад заходне-еўрапейскай цывілізацыі, і тым самым як бы заканамервала рускую патрыярхальшчыну, увасабленнем якой заставалася сама Масква. Таму, пабудаваўшы Пецярбург і зрабіўшы яго сталіцай, Пётр I не толькі “прорубил окно” у Еўропу, але і адышоў ад застаялага смуроду маскоўскай патрыярхальшчыны. Бальшавікі ж, як вядома, зрабілі наадварот - перанеслі сталіцу з Пецярбурга, дзе ў той час, паводле ўспамінаў акадэміка Дзмітрыя Ліхачова, ужо нават некаторыя паважаныя швейцары гімназіі ведалі некалькі моў і вучылі ветлівасці асабістым прыкладам, у гандлярную, брудную, прапітую, зладзейскую Маскву, якой яе паказаў у сваёй кнізе “Масква і масквічы” Уладзімір Гіляроўскі. Бальшавізм, у якім, паводле вобразнага выразу вялікага рускага філосафа Мікалая Бярдзяева, “Маркс быў спалучаны са Сценькам Разіным”, не пажадаў ісці цывілізаваным еўрапейскім шляхам, тэрытарыяльна адсунуў свой цэнтр і ўстанавіў

зноў на некалькі дзясяцігоддзяў жалезную заслону ад Еўропы. Названая ізаляцыя ад Еўропы спрыяла далейшаму біялагічнаму перамешванню і штодзённаму сутыкненню яго пераважна ўсё ж з тымі народамі цюркскай і іншых груп з качэўнымі рысамі характару. Узгадаем, што амаль усе кіруючыя пасады ў адміністрацыйных утварэннях гэтых народаў займалі рускія. У некаторых нацыянальных фармаваннях іх (рускіх) стала і па колькасці амаль столькі ж, колькі складала карэннае насельніцтва. А ў Казахскай ССР па перапісу 1981 года казахаў налічвалася наогул толькі 5289 тыс. чалавек з агульнай колькасці насельніцтва 15053 тыс. чалавек.

Вось гэткае біялагічнае перамешванне і штодзённае сутыкненне з іншымі народамі і выпрацавала ў рускіх людзей “здольнасць засвойваць разнайстайныя рысы любога нацыянальнага тыпу” ці інакш кажучы, поўную “невызначальнасць і адсутнасць рэзка выяўленага асабістага нацыянальнага аблічча”, якія, як лічылі Вісарыён Бялінскі, Фёдар Дастаеўскі, і адзін з арганізатараў партыі кадэтаў Павел Мілюкоў, з’яўляюцца “у канчатковым выніку самай карэннай рысай нацыянальнага характару”.

Качэўна-стэпавыя народы прынеслі ў характар рускіх людзей бязлітаснасць і дэспатызм, якія замацоўваліся беспрасветным горам і галечай. Аляксей Пяшкоў (М. Горкі) у сваіх “Несвоечасовых думках” піша, што “нідзе чалавека не б’юць так часта, з такой стараннасцю і радасцю, як у нас, на Русі”. Бязлітаснасць і дэспатызм даходзяць часам да самадурства, якое асабліва было ўласціва купецтву. Лепш за ўсіх гэта паказаў Аляксандр Астроўскі ў сваіх камедыях. Так, напрыклад, у камедыі “Свае людзі - разлічымся” купец Бальшоў, не звяртаючы ўвагі на жаданні сваёй дачкі Ліпачкі гаворыць: “За каго загадаю, за таго і пойдзе. Маё дзецішча: хачу з кашай ем, хачу масла збіраю”. А ў драме “Навальніца” А. Астроўскі паказаў, што Кацярына, пратэстуючы супраць уціску і самадурства,

вымушана пайсці на самагубства.

Бязлітаснасць, дэспатызм і горгасць фармуюць у рускіх людзей і такую рысу характару, як супраціўленне. “Не магу дараваць бацьку, - гаворыць Антон Чэхаў. - Ён біў мяне... У дзяцінстве ў мяне не было дзяцінства”.

Да ліку галоўных рысаў характару рускага народа другі вядомы рускі філосаф Мікалай Лозкі адносіць і магутную сілу волі. “А з гэтага, - робіць ён выснову, - становіцца зразумелым захапленне многіх рускіх людзей. Захапленне ёсць спалучэнне моцнага пачуцця і напружання волі, скіраваных на любімую або ненавісную каштоўнасць... Максімалізм, экстрэмізм і фанатычная нецярглімасць - вось параджэнні гэтага захаплення”. Узорам магутнай сілы волі і захаплення з’яўляецца жыццё Пятра Вялікага і Аляксандра Суворова, Аляксандра Герцана і Вісарыёна Бялінскага, Мікалая Чарнышэўскага і Міхаіла Бакуніна.

Сплаў супраціўлення, захаплення і сілы волі ў дасягненні чаго-небудзь выклікаюць такую ўласцівасць, як экстрэмізм. Менавіта таму М. Лозкі і не размяжоўвае гэтыя рысы характару паміж сабой. Наглядным прыкладам у праяўленні экстрэмізму былі народавольцы. А калі супраціўленне і сіла волі дапаўняюцца нізкім узроўнем культуры (што таксама было ўласціва большасці рускіх людзей), дык экстрэмізм выліваецца ў анархію і схільнасць да разбурэння. Фёдар Сцяпун у сваіх мемуарах “Пра тое, што прыйшло, але не збылося” заўважыў дакладна, што ў душы рускага чалавека ёсць схільнасць усё разбураць да дна і потым ствараць новае, светлае. Член кружка “Южных бунтарей”, “Земля и воля”, выканкома “Народная воля” Мікалай Бух у сваіх “Успамінах” расказвае аб рэвалюцыянеры, які раіў ісці ў вёску і паліць там памешчыцкі і сялянскі хлеб. “Вы прызнаеце, - казаў ён, - што голад служыць адным з фактараў рэвалюцыі? Дык чаму не стварыць яго штучна?” (Пройдуць гады, і Сталін гэтую параду выкарыстае для паскарэння калектывізацыі). А М. Бакуніну належыць такі выраз: “Схільнасць да

разбурэння ёсць творчая схільнасць”. І ўсё гэта таксама тыя рысы характару, якія ўласцівы качэўным народам. Напрыклад, заклікаючы сваё войска да заваявання квітнеючага харэзмскага царства, Чынгіз-хан гаварыў: “Мы забярэм іх землі і зруйнуем з зямлёю іх гарады. На месцы разбураных гарадоў мы пасеем ячмень, і там будуць пасвіцца нашы моцныя коні і стаяць толькі юрты з нашымі адданымі жонкамі і дзецьмі”. І калі пасля свайго закліку каган (хан ханаў) запытаў: ці гатовыя яго ваяры ісці вайною на мусульман, - татары закрычалі: “Пакажы нам толькі, дзе яны, і мы іх выражам!”.

У якасці яшчэ адной рысы нацыянальнага характару, якая запазычана рускім народам у качэўнікаў-стэпавікоў, трэба назваць адсутнасць у яго пачуцця меры і ліхацтва. Лепш за ўсіх аб гэтым сказаў паэт Аляксей Талстой:

Коль любить, так без рассудку,
Коль грозить, так не на шутку,
Коль ругать, так сгоряча,
Коль рубить, так уж сплеча.

Са школьных гадоў памятаюць усе і словы Мікалая Гоголя з “Мёртвых душ”: “Какой же русский не любит быстрой езды? Его ли душе, стремящейся закружиться, загуляться, сказать иногда: черт побори все! Его ли душе не любить ее?”

Асабліва небяспечным у грамадскім жыцці з’яўляецца спалучэнне адсутнасці пачуцця меры і праявы сілы волі ў дасягненні сваёй мэты. Менавіта гэткае спалучэнне параджае ў Расіі ў адных бязмежную цягу да абагачэння шляхам прымянення самых грубых формаў эксплуатацыі, а ў другіх - сляпую прагу помсты і імкнення да пераразмеркавання накопленага багацця. Прыкладам першага была сама царская сям’я, якая валодала незлічоным багаццем, другога - з’яўленне Сценькі Разіна, Емяльяна Пугачова, Пятра Ткачова, Міхаіла Бакуніна і, ў

рэшце рэшт, бальшавікоў.

Пакінуў свой адбітак на характары рускага народа і такі факт, як абшчынны лад жыцця, які таксама быў уласцівы стэпавым качэўнікам і праіснаваў на Русі да пачатку 20-га ст. У той час, калі ў Заходняй Еўропе абшчынны інстытут быў ліквідаваны ў час буржуазных рэвалюцый (18 - пачатак 19 ст.), хаця і распаўсюджваўся ён толькі на супольнае валоданне зямлёй, у Расіі ж і пасля адмены прыгоннага права зямля знаходзілася ў распараджэнні сельскага сходу, а не прыватнай асобы. На сельскім сходзе вырашаліся пытанні перыядычнага пераразмеркавання ворнай зямлі па едаках, выбарання старастаў вёсак і іншых сельскіх уладаў, тут жа гаварылі аб зборы сродкаў на агульныя выдаткі, аб узаемадапамозе, абмяркоўвалі дробныя грамадзянскія і крымінальныя справы. Абшчына самастойна размяркоўвала паміж сваімі членамі дзяржаўныя павіннасці, як раней - і аброк памешчыкам. Карацей кажучы, сельская абшчына была ў Расіі замкнутае саслоўнае адзінкае. “Селянін, - піша рускі пісьменнік Аляксей Пацехін у сваім апавяданні “Сялянскія дзеці”, - немагчымы без сваёй грамады, ён не можа не ведаць свайго суседа, не можа весці абасобленае жыццё і цурацца грамадскіх інтарэсаў: селянін адказвае не толькі за сябе, але і за сваіх суседзяў, за ўсю сваю грамаду, ён не можа кроку ступіць, не можа нічога зрабіць, уладкаваць так ці інакш сваё жыццё без згоды грамады. Толькі дома, у сваёй хаце, у сваёй сям’і, у сваёй хатняй гаспадарцы - ён поўны і беспакараны валадар самому сабе; за варотамі свайго двара, за мяжой сваёй маленькай сядзібы, на вуліцы, на выгане, сенажаці, у полі - ён ужо залежны член грамады, гаспадар не сабе, а ўсёй грамадзе”.

Безумоўна, абшчынны лад жыцця адыграў вялізную і спрыяльную ролю ў абароне селяніна ад уціску феадалаў. Ён забяспечваў прыгонным некаторую незалежнасць ад самавольства памешчыка, не даваў загінуць селяніну і яго

сям і пад час няшчасцяў (пажару, смерці кармільца і г.д.), а таксама выходзілі ў людзей такія высакародныя якасці, як гатоўнасць прыйсці на дапамогу таму, хто трапіў у бяду, гуртаваў аднавяскоўцаў у цяжкай працы.

Аднак гэтакі лад жыцця тармазіў развіццё прадукцыйных сіл вёскі, не даваў магчымасці больш таленавітым і кемлівым сялянам развіваць свае здольнасці. Сельская абшчына была таксама пажыўным асяроддзем для праяўлення ў сялян ляноты і абьякавасці, бо ў іх не было стымулу ўдасканаліваць вытворчасць і паляпшаць зямлю. Яшчэ Кацярына II у сваім “Наказе” адзначала, што заможныя сяляне “закопваюць у зямлю свае грошы, бо баяцца пусціць іх у зварот, баяцца здавацца багатымі, каб багацце не наклікала на іх ганенні і прыгнёт”. Больш таго, перыядычнае пераразмеркаванне зямлі, з часам, як у качэўнікаў, і падзел створаных працай даброт, прывучала людзей не столькі ствараць, колькі дзяліць, не задумваючыся пра тое, якім шляхам гэтыя даброты здабыты і хто іх здабываў асабіста.

Нягледзячы на знешні дэмакратызм, абшчына ператварае большасць сваіх членаў у бязвольных і няздольных весці самастойны лад жыцця, а таму яна заўжды патрабуе важака, правадыра, і зноў-такі ўсё гэта бачна на прыкладзе тых жа мангола-татараў, плямёны якіх да абрання Цэмучына каганам і ўзяцця ім сабе новага імя - Чынгіз-хан (“Пасланы небам”) вялі паміж сабою безупынныя спрэчкі і нават барацьбу. А пасля абрання - усе мангола-татары сталі адзіным войскам Чынгіз-хана, якое ён сам падзяліў на тысячы, сотні і дзесяткі, і паставіў на чале іх сваіх тысячнікаў, сотнікаў і дзесяцкіх. Тыя плямёны, якія яму не хацелі падпарадкоўвацца, былі разгромлены і ператвораны ў рабоў, а кіраўнікі іх звараны жывымі ў катлах.

У царскай Расіі роль правадыра выконваў цар, якога, як і кагана мангола-татарскіх полчышчаў, лічылі намеснікам Бога на зямлі. Пры гэтым адзначым, што той

цар, які больш лютаваў над народамі, увайшоў у расійскую гісторыю больш знакамітай асобай (Іван Грозны, Пётр I, Кацярына II, Мікалай I).

У савецкі перыяд ролю правадыра выконваў Генеральны Сакратар кампартыі, якога таксама надзялялі рознымі эпітэтамі (нават гэтакімі, як “непараўнальны”, “правадыр усіх часоў і народаў”). Больш таго, паводзіны Іосіфа Джугашвілі (Сталіна), які найдаўжэй узначальваў Камуністычную партыю Савецкага Саюза, амаль на 100 працэнтаў адпавядалі ўяўленьням аб палкаводцы маладога хана Батыя (унука Чынгіз-хана). “Вялікі палкаводзец, - на погляд Батыя, - павінен быць загадкавым і маўклівым. Каб стаць магутным, трэба абкружыць сябе таямніцай... цвёрда ісці па шляху вялікіх парываў... не рабіць памылак... і бязлітасна знішчаць сваіх ворагаў”.

Не зрабіла станоўчага ўплыву на ўклад рускіх сялян і рэформа 1861 года, пры ажыццяўленьні якой селянін атрымліваў зямлі роўна столькі, каб яна прывязала яго да вёскі, не дапускала пралетарызацыі і адыходу ў горад, але ў той час зямлі гэтай селяніну не хапала і ён залежыў усё ад таго ж памешчыка. Толькі 4,8% сялян атрымалі надзелы ў памеры, якія забяспечвалі пражытачны мінімум. Каб выжыць у гэтых умовах, шматлікія сяляне не пайшлі на паклон да памешчыка, а пачалі хадзіць у горад на прыробкі, ці шукаць промыслаў у іншых месцах, дзе можна было б зарабіць, каб “звесці канцы з канцамі”. Такім чынам, сяляне пачалі “рассялянівацца”. Зямля заставалася паранейшаму асноўнымі сродкам сельска-гаспадарчай вытворчасці, але з кожным годам усё ў меншай ступені становілася асноўнай крыніцай даходу сялян, а таму і адносіны да яе сталі іншымі.

Успамінаючы сваё дзяцінства, якое прайшло ў адной з вёсак Калужскай вобласці, Георгій Жукаў піша: “Большасць сялян нашых вёсак жыло ў галечы. Зямлі ў іх было мала, і тая неўрадлівая. У полі працавалі, галоўным чынам, жанчыны, старыя і дзеці. Мужчыны працавалі ў Маскве,

Пецярбургу і іншых гарадах на адыходным промысле”.

Значная частка сялян не адчувала “ўладу зямлі”, і яны ўсё больш сталі “аслухвацца яе наказаў”. Селянін - адыходнік ужо ня быў “увесь, з галавы да ног і да самага нутра, пранікнуты і асвечаны цяплом і святлом, якія зыходзяць на яго ад маці - сырой зямлі”, аб чым пісаў Глеб Успенскі ў аповесці “Улада зямлі”. Селянін - адыходнік па свайму характару - гэта амаль ужо не селянін, а больш качэўнік, які ўвесь час, з году ў год вандруе (качуе) паміж тым месцам (вёскай), дзе жыве яго сям’я, і куды калі-нікалі прыязджае і ён сам, і тым, дзе знаходзіць асноўныя сродкі жыцця для сябе і сваіх родных.

Сталыпінская рэформа і павінна была выправіць становішча, якое склалася, - зноў вярнуць і “прыкаваць” сялянства да зямлі. Аднак праводзіцца яна пачала з вялікім спазненнем. Таму ўжо самога яе аўтара дрэнна разумелі нават тыя, у імя выратавання якіх ён пачынаў рэформу, - цар і яго атачэнне. І, безумоўна, яе не мог зразумець рускі народ, дзеля паляпшэння жыцця якога яна была задумана. Калі, скажам, у Беларусі рэформа праходзіла больш-менш інтэнсіўна, і ў гэтым не апошняя роля належала той любові і павазе беларускага селяніна да зямлі, аб чым гаварылася ў 2-ім параграфу, дык у самой Расіі яна ішла туга. Рускі селянін-адыходнік, усё жыццё продкаў якога было звязана з абшчынным укладам і які сам не прывык глядзець на зямлю, як асноўны сродак даходаў, не мог прывіць у сваім характары рысаў аседлага селяніна, аб якім марыў Глеб Успенскі і якога хацеў выхаваць Пётр Сталыпін. Па сваёй мадэлі мыслення ён па-ранейшаму працягваў заставацца качэўнікам. Таму ў агульнай сваёй масе рускае сялянства не магло зразумець, а тым больш успрыняць сталыпінскую рэформу.

Дваістае ўздзеянне на выхаванне рускага народа аказвала і праваслаўная рэлігія. З аднаго боку, на падставе ўзятых са “Старога Запавету” дзесяці

“Запаведзяў” яна выхоўвала ў чалавека высакародныя прынцыпы, а з другога боку, з’яўляючыся сама кансерватыўнай, спрыяла кансервацыі ў народа патрыярхальшчыны. Праваслаўная рэлігія, у адрозненне ад каталіцызму, іслама і некаторых іншых рэлігій, не мае адзінага цэнтра і ў меншай ступені абмяжоўвае свабоду асобы, спрыяе выхаванню ў людзей свабодалюбства. Названая рэлігія з’яўлялася з даўніх часоў прыдаткам улады і заўжды імкнулася выхоўваць у сваіх парафіян пакорлівасць вышэйшаму начальніку, правадыру. І гэта таксама не разыходзіцца з законамi стэпаў.

Качэўна-стэпавыя рысы характару паклалі свой адбітак і на любоў рускага народа да сваёй Радзімы, якую цяжка зразумець еўрапейцу. “Люблю Отчизну я, но странно любовью!”, - піша Міхаіл Лермантаў у вершы “Радзіма”. “И угорздило же меня родиться в этой России!” - яшчэ раней усклікаў “солнце русской поэзии” Аляксандр Пушкін. “Трэба памятаць, што па неабходнасці наша любоў да Радзімы прымае іншы раз нечаканыя формы і што яе нібыта адсутнасць на самай справе з’яўляецца ў нас найвышэйшай праявай сапраўды патрыятычных пачуццяў”, - піша Павел Мілюкоў. На практыцы гэткая супрацьлеглыя пачуцці да радзімы праявіліся ў рускага народа як у стойкасці рускіх салдат у Айчыннай вайне 1812 года, ацэньваючы якую Напалеон Банапарт сказаў: “недастаткова забіць рускага салдата, трэба яго яшчэ паваліць”, і ў бессмяротным подзвігу “Варага” ў 1904 годзе, так і ў пасланні пецярбургскіх курсістак віншавання японскаму мікада, і ў абвяшчэнні У. Леніным у 1914 годзе ў рабоце “Вайна і Расійская сацыял-дэмакратыя” ў якасці асноўнай ісціны сацыялізму палажэнне “Камуністычнага Маніфеста” аб тым, што рабочыя не маюць Айчыны, і ў закліку бальшавікоў да паражэння царскага ўрада ў Першай сусветнай вайне.

У рускіх людзей, як і ў качэўнікаў, у якіх яны запазычылі многія рысы характару, амаль няма прыхільнасці да свайго

месца нараджэння і патрэбы рабіць яго прыгожым і спрыяльным для жыцця. Хутчэй, наадварот, іх заўжды цягне ехаць у чужыя краіны і шукаць там ужо гатовых “пашаў”.

* * *

Пры абгрунтаванні сваёй захопніцкай палітыкі правадыры ваяўнічых народаў амаль заўжды звяртаюцца да нейкай месіянскай ролі (месія - ад старажытнагабрэйскага машых, што азначае памазанік, пасланы Богам выратаваць свет і ўстанавіць сваё вечнае царства), якая нібыта прызначана ім самым небам (Богам). Невыключэннем з гэтага правіла былі і татары. Назваўшы сябе Чынгіз-ханам, Цімучын абвясціў, што ўсе татарскія плямёны, якія яму падначалены, складаюць адзін, таксама абраны небам народ, якому ён даў назву “манголы”, што азначае “перамагаючыя”. А свой захоп Харэзмскага царства Чынгіз-хан абгрунтаваў тым, што “там заўжды лета, там растуць салодкія дыні, вата і вінаград. Там на лугах тры разы за лета адрасце трава”. І ў гэтай шчаслівай краіне, маўляў, не павінны жыць злачынцы-мусульмане. Больш таго, звяртаючыся да самых харэзмцаў, Чынгіз-хан сцвярджаў, што ў іх “шаха гара злачынстваў”, і таму ён (Чынгіз-хан) прыйшоў “як бізун і кара неба, каб яго пакараць”.

Чынгізханаўскую дэмагогію па абгрунтаванню нейкай нябеснай місіі манголаў працягваў яго ўнук хан Батый. Ён таксама заяўляў, што “толькі манголы - абраны народ, адзначаны небам”. Усе іншыя народы павінны быць іх рабамі і працаваць на манголаў, калі апошнія даруюць ім жыццё.

Для абгрунтавання сваёй захопніцкай, вялікашавіністычнай палітыкі месіянскую ідэалогію стала выкарыстоўваць і Расія. Вызваліўшыся пры Іване III з ціскаў мангола-татарскага іга (1480г.) і скончыўшы пры Васіліі III

аб'яднанне ўсіх сваіх зямель у адну дзяржаву, Расія сама распачала захопніцкія войны супраць іншых народаў, і ўжо пры Іване IV (Грозным) пакарыла Казанскае (1552г.) і Астраханскае (1556г.) ханствы, пачала далучаць Сібір (1581г.), гэта значыць, пайшла туды, адкуль прыйшлі татара-манголы.

Але разам з тым свае імкненні Расія скіравала і на захад, куды ішлі татара-манголы. У 1558 годзе яна пачала Лівонскую вайну, якая скончылася толькі ў 1583 годзе. Вось гэтая вайна і вызначыла ўсярэднявеччы лёс Вялікага Княства Літоўскага. У 1563 годзе войскі Івана Грознага ўзялі Полацк. Для выратавання дзяржавы трэба было альбо шукаць саюзніка, альбо заключаць унію з Маскоўскім княствам. Жорсткасць і дэспатызм Івана Грознага ў дачыненні не толькі да насельніцтва, якое жыло на захопленай ім тэрыторыі, але да сваіх баяраў, стала адным з вызначальных фактараў, якія прывялі вольналюбівую шляхту Вялікага Княства Літоўскага да уніі з Польшчай; тым больш, што да гэтага імкнулася і польская шляхта. У 1569 годзе была заключана Люблінская унія, згодна з якой Вялікае Княства Літоўскае і Каралеўства Польскае аб'ядналіся ў адну дзяржаву - Рэч Паспалітую, дзе з цягам часу верх пачала браць прапольская палітыка. Такім чынам, сваёй захопніцкай, шавіністычнай палітыкай і дэспатызмам Іван Грозны "загнаў" самастойнае Вялікае Княства Літоўскае ў Рэч Паспалітую.

Гаворачы пра небяспеку захопніцкай шавіністычнай палітыкі Маскоўскага княства ў адносінах да беларускага народа, трэба адзначыць, што беларусы адчулі яе яшчэ значна раней, чым пачалася Лівонская вайна. Так, "Хроніка Жамойцкая" сведчыць: "Дмитрий, великий князь Московский... умыслил под Литвою Киевское, Витебское и Полоцкое княство войною доходити, обещуючи... Литву всю огнем и мечем зоевати...". (Зазначым: гэта сказана, нягледзячы на тое, што войскі Вялікага Княства Літоўскага

на чале з Андрэем Полацкім і яго малодшым братам Дзмітрыем - сынамі Вялікага князя Альгерда - выступалі ў Кулікоўскай бітве на баку Дзмітрыя Данскога). Менавіта таму, калі ў сярэдзіне 80-ых гадоў 14-га ст. перад князем Вялікага Княства Літоўскага Ягайлам узніклі два варыянты выбару нявесты, ён аддаў перавагу польскай каралеве Ядвізе.

У канцы 15-га ст. - на пачатку 16 ст. Маскоўскае княства вяло з Вялікім Княствам Літоўскім амаль бесперапынную вайну. Адначасова ішло і перацягванне на службу маскоўскаму князю вядомых феодалаў, прычым са сваімі землямі, якія пасля далучаліся да Маскоўскага княства. Гэткая палітыка працягвалася, нягледзячы на заключаную ў 1494 годзе мірную дамову. Па ініцыятыве Масквы войны паміж двума княствамі пачыналіся і вяліся і ў 1500, і ў 1512 годзе. У час апошняй і праявіў свой палкаводчы геній Канстанцін Астрожскі ў бітве пад Оршай (верасень 1514г.).

Напачатку 16-га ст. месіянства атрымала ў Маскоўскай Русі сваё яскравае выражэнне ў ідэалогіі Пскоўскага інака Філафея, згодна якой “два Рима пали, третий стоит, а четвертому не бывает”. Трэці Рым - гэта Масква. Згодна дадзеных П. Мілюкова, Філафей у сваіх “Пасланнях” (1514-1521г.г.) князю Васілію III “асабліва падкрэсліваў тую думку, што палітычны заняпад праваслаўных царстваў звязаны з іх рэлігійнай здрадаю і што палітычнае панаванне Масквы ёсць вынік яе рэлігійнай непахіснасці”.

Руская праваслаўная царква не толькі стаяла ў вытокаў абгрунтавання месіянскай ролі Масквы і Расіі, але і спрыяла абсалютызацыі свецкай улады ў дзяржаве, без чаго шавінізм, як ідэалогія, рэалізавацца не можа. Пакорнасць яе іерархаў перад царамі (імператарамі) зыходзіць ад візантыйскай традыцыі. Так, у 1390 годзе Канстанцінопальскі патрыярх Антоній пісаў Вялікаму князю Маскоўскаму Васілію I: “Са смуткам даведаўся, што ты не дазваляеш узгадваць на літургіі імя імператара, кажучы:

мы маем царкву, а імператара не маем і не хочам ведаць”. Гэта нядобра. Праваслаўны імператар займае ва ўсяленскай царкве асобнае, высокае месца. Ён не тое, што астатнія мясцовыя хрысціянскія ўладары. Імператары спачатку ўстанавілі і зацвердзілі сапраўдную веру для ўсяго света; яны ж склікалі ўсяленскія саборы. Яны зацвердзілі сваімі пастановамі рашэнне сабораў і аб’явілі дагматы і каноны царквы - дзяржаўнымі законамі. Царква і праваслаўны цар знаходзяцца ў такой цеснай еднасці, што немагчыма аддзяляць адно ад другога”.

Гэтыя заўвагі Канстанцінопальскім патрыярхам Антоніем даваліся Вялікаму князю Маскоўскаму Васілію I у той час, калі Канстанцінопаль быў сталіцаю Візантыйскай імперыі і ў праваслаўным свеце сапраўды лічыўся Другім Рымам. А пасля таго, як у 1453 годзе Візантыю захапілі туркі і Канстанцінопаль стаў сталіцаю Асманскай імперыі (1453-1918г.г.) і, натуральна, страціў сваё значэнне ў праваслаўным свеце, Руская праваслаўная царква сама стала лічыць Маскву Трэцім Рымам і ўзвялічваць свайго цара. На прыкладзе Канстанцінопальскіх праваслаўных іерархаў, іерархі Рускай праваслаўнай царквы таксама сталі лічыць цара і царкву непадзельнай еднасцю, не фармальнай іх знешняй сувяззю, а нейкім гарманічным адзінствам - сімфоніяй. Згодна з гэтымі візантыйскімі традыцыямі, рускія цary ператварылі праваслаўную рэлігію ў дзяржаўную, а потым і прымусілі яе цалкам служыць умацаванню іх улады. Гэткія адносіны паміж Рускай праваслаўнай царквой і дзяржаўнай уладай захоўваліся і ў савецкі перыяд, хаця знешне гэта і не было відаць. Больш таго, многія іерархі Рускай праваслаўнай царквы знаходзіліся нават на службе КГБ. Нічога не змянілася ў названых адносінах і пасля распаду Савецкага Саюза. Патрыярх Маскоўскі і ўсея Русі Аляксій II адкрыта дапамагае расійскім уладарам праводзіць у адносінах да іншых народаў шавіністычную палітыку. Бо як жа інакш можна кваліфікаваць удзел іерархаў Рускай

праваслаўнай царквы ў вайне супраць чачэнскага народа, або ўзнагароджанне А. Лукашэнкі вышэйшай узнагародай гэтай царквы. З пункту гледжання прынцыпаў чалавечай маралі гэтакі паступак царквы, наогул, з'яўляецца амаральным, бо Лукашэнка сёння вядомы як прыхільнік палітыкі Гітлера і дыктатар, які ўстанавіў у Беларусі злачынны рэжым.

З новай сілаю рускі шавінізм праявіўся ў адносінах да беларускага народа ў вайне 1654-1667 гадоў, у час якой захопніцкая палітыка царскага «самадзяржаўя» прыкрывалася ўсё той жа Рускай праваслаўнай царквою. Перад самай вайной Маскоўскі цар Аляксей Міхайлавіч звярнуўся да беларускага і украінскага народа са спецыяльнай граматаю, у якой гаварылася, што ён ідзе вайною «на супастататаў і ворагаў рускага народу з праваслаўнай царквы - палякаў», каб «усходняя царква ад ганення вызвалялася і старымі грэцкімі законамі красілася, каб за многія каралеўскія няпраўды ваздавалася помста». Далей цар заклікаў беларускі народ дапамагаць яго войску, за што абяцаў захаваць у цэласці ўсю маёмасць і ўсе правы для гаспадарчага развіцця. І ў некаторых месцах гэтай хлусні маскоўскага цара паверылі, дапамаглі расійскаму войску паўстаннямі; былі выпадкі з боку некаторых масцеравых і выбітных у навуцы людзей наогул пакінуць Беларусь і пераехаць у Масковію. Сярод іх быў і вядомы іераманах Самуіл Сітняковіч, які ўвайшоў у гісторыю як Сімяон Полацкі, аб чым ужо гаварылася.

Але пасля ўступлення на тэрыторыю Беларусі 80-тысячнага расійскага войска хутка высветлілася, што царскія абяцанні - гэта не больш, як падман. У занятых маскоўскім войскам гарадах і паветах кіраўнікамі прызначаліся рускія, якія рабавалі і зневажалі беларускі народ. Землі, пакінутыя ўцёклай шляхтай, раздаваліся рускім дваранам і баярам. Шляхта, мяшчане і сяляне, якія раней прысягалі рускаму цару ўжо увосень і зімой 1658-1659 гадоў пачалі масава адмаўляцца ад прысягі і

выступаць супраць Расіі. Прыкладам таму з'яўляецца паўстанне ў Магілёве пад кіраўніцтвам бургмістра Левановіча. Паўстанцы разбролі ўвесь 7-тысячны рускі гарнізон і перабілі яго, а царскага ваяводу звалілі і перадалі палякам. Гэтыя абставіны прымусілі маскоўскія войскі адступіць.

Вайна скончылася падпісаннем Андрусоўскага перамір'я (1767г.) на 13 гадоў. Вынік яе для Вялікага Княства Літоўскага быў трагічным - насельніцтва скарацілася больш як у два разы (з 2,9 да 1,4 млн. чалавек). Пад маскоўскую ўладу адышла і частка беларускіх зямель - Смаленшчына, а таксама частка Украіны з Кіевам разам. Новае наступства расійскага шавінізму на Беларусь пачалося ў сувязі з падзеламі Рэчы Паспалітай. Выкарыстаўшы ўнутраныя непарадкі ў апошняй (рэлігійны пераслед праваслаўных і проціпанскія і проціпольскія паўстанні беларускага сялянства супраць непамернай эканамічнай эксплуатацыі), руская царыца Кацярына II стала ўмешвацца ва ўсе справы суседняй дзяржавы, а пасля, згодна Пецярбургскай канвенцыі ад 5 жніўня 1772 года, для навядзення парадку ў краі ўвяла свае войскі. Тое ж самае зрабілі Прусія і Аўстрыя. За ўладкаванне краю ўсе тры дзяржавы патрабавалі ўзнагароду: да Расіі былі далучаны Латгалія і землі усходняй Беларусі да Заходняй Дзвіны, Друці, Дняпра з гарадамі Полацк, Віцебск, Магілёў, Прапойск (цяпер Слаўгарад), Мсціслаўль, Рагачоў, Гомель. Прусія захапіла паўночна-заходнюю частку Польшчы, Аўстрыя - частку Заходняй Украіны з Львовам і паўднёвую частку Польшчы. Так адбыўся Першы падзел Рэчы Паспалітай, які вымушаны былі прызнаць і сойм і кароль.

Нягледзячы на афіцыйныя загады захоўваць усе асаблівасці Беларусі, Кацярына II у патаемных наказах сваім прадстаўнікам стала выказваць жаданне, каб паміж Беларуссю і Расіяй “знікла грань “инородия” і каб гэтыя старажытныя абшары рускія зрабіліся рускімі не адной

толькі назвай, але душою і сэрцам". Дзяржаўныя органы сталі ўзначальваць рускія, заслужаным расійскім чыноўнікам пачала раздавацца зямля, рабіўся ўціск на уніяцкае духавенства, пачалі адкрывацца рускія школы. Узмацнілася эканамічная эксплуатацыя краю. У 1776 годзе беларускія народы былі пазбаўлены свайго самакіравання, бо ў Расійскай імперыі гарады такога кіравання не мелі.

Першы падзел Рэчы Паспалітай узбудзіў сярод прагрэсіўнай грамадскасці намер паправіць становішча ў краіне. З гэтай мэтай 3 траўня 1791 года была прынята канстытуцыя, якая абмежавала правы панюў, уводзіла свабоду веравызнання і прадугледжвала іншыя, дэмакратычнага кшталту, меры. Але гэты крок не спадабаўся многім панам, і яны, насуперак забароне, стварылі ў Турнавіцы канфедэрацыю, якая звярнулася да Кацярыны II за дапамогаю абараніць ранейшыя польскія парадкі. Гэта і стала прычынай Другога падзелу Рэчы Паспалітай, бо Кацярыне II патрэбна была толькі зачэпка, каб правесці далейшую акупацыю беларускіх зямель. У выніку Другога падзелу Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі адышлі частка Полацкага, Віцебскага, Менскага, Наваградскага, Брэсцкага і Віленскага ваяводстваў, а таксама Правабярэжная Украіна. Частку польскіх зямель забрала Прусія.

Але на ўсё гэта не маглі спакойна глядзець патрыёты краіны. Яны стварылі патаемную арганізацыю і хутка сталі рыхтаваць паўстанне супраць царскіх акупацыйных уладаў. Галоўнакамандуючым паўстанцаў і начальнікам гаспадарства абралі Тадэвуша Касцюшку, які да гэтага ўспрыняў вучэнне французскіх рэвалюцыйных і радыкальных дзеячоў і меў вопыт вызваленчай барацьбы, што набыў у вайне Злучаных Штатаў Амерыкі за свабоду. Касцюшка выпрацаваў дзяржаўнаправавую канцэпцыю палітычнага і гармадскага развіцця Рэчы Паспалітай, згодна з якой побач з памешчыкамі павінны былі жыць і валодаць зямлёю свабодныя сяляне, рамеснікі і купцы.

Лепшай формай дзяржаўнага ладу Касцюшка лічыў рэспубліку.

У час аднаго з баёў Касцюшка быў паранены. Само паўстанне таксама было патоплена ў крыві, за што вядомы Аляксандр Сувораў атрымаў у якасці ўзнагароды ва ўласнасць 13279 прыгонных беларускіх сялян. Усяго за падаўленне паўстання было раздадзена больш за 80-ці тысячаў прыгонных беларусаў. Падаўленне паўстання вельмі нагадвала паходы мангола-татараў і іх адносіны да заваяванага насельніцтва.

Паранены Касцюшка быў заключаны ў Петрапаўлаўскую крэпасць, дзе і сядзеў да смерці Кацярыны II. Наведаў вязня ў турме і аб'явіў яму і іншым паўстанцам свабоду Павел I, які стаў імператарам пасля смерці Кацярыны II. І вось, пры аналізе гэтага гістарычнага факта вельмі важна знаць ацэнку дзейнасці Паўла I з боку расійскіх гісторыкаў савецкага часу, ад якіх патыхала ўсё тым жа рускім шавінізмам. Так, акадэмік Міхаіл Пакроўскі пісаў: “Павел пачаў бараніць палякаў, вызваліў героя апошняй польскай вайны Касцюшку, які сядзеў у турме, а генерала Суварова, які ўзяў Прагу, выгнаў у адстаўку. Усё гэта ён зрабіў без усялякага разліку, проста па свайму шалапутству”.

Пасля паразы паўстання Т. Касцюшкі адбыўся Трэці падзел Рэчы Паспалітай (1795 г.). Расія захапіла заходнюю частку Беларусі з гарадамі Гродна, Наваградак, Брэст, а таксама Літву, Курляндыю і Заходнюю Валынь, частку Польшчы з Варшаваю разам. Астатняя тэрыторыя Рэчы Паспалітай была падзелена паміж Аўстрыяй і Прусіяй. Пры гэтым Кацярына II працягвала сцвярджаць, што далучэннем Беларусі да Расіі яна не захапіла ніводнага кавалка польскай зямлі, а “узьяла тое, што самі палякі называюць Чырвонаю Руссю... Што датычыць Літвы, дык яна ніколі не была Польшчай... Палякі - прадажныя, сапсаваныя, лёгкамысныя, дэспатычныя; яны ссуць кроў са сваіх падданных і плацяць ім за гэта вельмі мала - вось

вам жывы партрэт палякаў, якія нават не ведаюць, што ў мяне няма ніводнага вяршка польскай зямлі, і прапануюць мне польскую карону”.

Яшчэ большы размах у адносінах да беларускіх зямель вялікадзяржаўная шавіністычная палітыка атрымала пры цары Мікалаі I (1825-1855г.г.). У грамадскім, культурным і рэлігійным жыцці сталі ўкараняцца руская ідэалогія і праваслаўе, як дзяржаўная рэлігія. У 1832 годзе былі зачынены Віленскі універсітэт - асноўная крыніца беларускасці ў тыя гады. На рускую мову навучання былі пераведзены гімназіі Магілёўскай і Віцебскай губерняў. У школах пашыралася выкладанне рускай мовы, гісторыі і геаграфіі Расіі. У 1839 годзе была зліквідавана царкоўная унія, і ўсе уніяцкія цэрквы былі пераведзены ў праваслаўную веру. Прычым пераход беларусаў з уніяцкай веры ў праваслаўную здзяйсняўся ў тым ліку і з дапамогай грубай сілы. Выступаючы супраць прымусовага змянення веравызнання беларусаў (а гэта тычылася 70% насельніцтва беларусаў), Аляксандр Герцан у сваім “Колоколе” пісаў: “Мы атрымалі на днях некаторыя падрабязнасці аб справе праваслаўнага гвалту ў Гродзенскай губерні, аб якім мы пісалі ў папярэднім лісце. Такім чынам, гэтая жахлівая гісторыя справядлівасці, і гнюсны Сямашка высек сабе новы помнік на спіне безабаронных ахвяр. З боку грамадзянскага начальства катаваннем кіраваў акруговы Навіцкі. Гэты паліцэйскі апостал сек людзей да таго часу, пакуль пакутнік не пагаджаўся прыняць прычасце ад праваслаўнага папа. Адзін 14-гадовы хлопчык пасля 200 розгаў адмовіўся ад гэтых зносін з Хрыстом, яго зноў пачыналі сячы, і толькі тады, не вытрымаўшы страшэннага болю, ён пагадзіўся. Праваслаўная царква перамагла!”

Для апраўдання русіфікацыі беларускіх зямель пачала фармавацца тэорыя “западнаруссизма”, які, на думку вядомага беларускага гісторыка, філосафа і палітычнага дзеяча Аляксандра Цвікевіча, уяўляў сабою “тую плынь у

гісторыі грамадзянскай думкі на Беларусі, якая лічыла, што Беларусь не з'яўляецца краінай з асобнай нацыянальнай культурай і не мае дзеля гэтага права на самастойнае культурнае і палітычнае развіццё, але што яна з'яўляецца культурнай і дзяржаўнай часткай Расіі і таму павінна быць разглядаана як адзін з яе састаўных элементаў. Прадстаўнікі гэтай плыні імкнуліся давесці, што Беларусь як “Заходняя Расія” непадзельна звязана з цэлым - “адзінай вялікай Расіяй” і што беларусы як адно з славянскіх плямёнаў арганічна ўваходзіць у склад “единого русского народа”. У 1840 годзе Мікалай I забараніў ужыванне назваў Беларусь і Літва. У гэты ж час быў адменены і Статут Вялікага Княства Літоўскага.

У трыццатых гадах 19-га стагоддзя тагачасным міністрам адукацыі “всероссийской империи” графам Сяргеем Уваравым была канчаткова сфармавана шавіністычная дактрына, якая апраўдвала русіфікацыю не толькі беларускага, але і ўсіх іншых народаў, якія жылі на тэрыторыі Расійскай імперыі: “православие, самодержавие, народность”.

Палітыкай царскага ўрада былі незадаволены ўсе пласты насельніцтва. Рэвалюцыйны рух на Беларусі амаль не спыняўся. У 60-тых гадах 19-га стагоддзя на чале яго стаялі такія знакамітыя асобы, як Зыгмунт Серакоўскі, Яраслаў Дамброўскі, браты Віктар і Кастусь Каліноўскі. Апошні быў прыхільнікам сялянскай абшчыны і выступаў за адмену ўсіх класавых, нацыянальных і рэлігійных прывілеяў. Галоўным крытэрыем годнасці чалавека Каліноўскі лічыў працу, выступаў за неабходнасць атрымання адукацыі ўсімі дзецьмі незалежна ад іх паходжання. лепшай формай пабудовы дзяржавы, на яго думку, была рэспубліка. Яго лозунг - не народ для ўрада, а ўрад для народа - з'яўляецца і сёння ў вышэйшай ступені актуальным, аб чым ужо таксама гаварылася.

Пасля падаўлення паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага (1863г.) пачаўся новы разгул рэакцыі. У тым

жа годзе быў закрыты Горы-Горацкі земляробчы інстытут. Узмацніліся рэпрэсіі. Душыцель свабоды на Беларусі генерал-губернатар Міхаіл Мураўёў прызнаваўся : “ Очень часто я сажаю мятежников без малейшей вины, даже подозрения нет; ну, в таком случае я всегда думаю: посидит под замком, да подолее, быть может, что-нибудь да отыщется. И что же вы думаете, я был так счастлив, что всегда что-нибудь за сидельцем-то моим и отыскивал. Ну тогда и подай сюда!”

Пачынаючы з чэрвеня 1863 года, асобы, якія адносіліся да шляхецкага саслоўя, пад прымусам пачалі падпісваць вернападданицкія лісты наступнага

зместу: “Всеавгустейший монарх! Смуты революции вовлекли многих из дворян Виленской (ці Магілёўскай, Менскай, Гродзенскай, Віцебскай -**С.Ш.**) губернии к нарушению верноподданической присяги вашему величеству. Отвергая действия революционной партии, по причине которой от нескольких месяцев земля наша обгаряется кровью по большей части напрасных жертв, чистосердечно и гласно просим тебя, государь, считать нас верноподданными твоими, заявляя при сем, что мы, составляя одно целое и нераздельное с Россией, остаемся навсегда верноподданными твоими, вверяя судьбу дворянства, августейший монарх, твоему неограниченному милосердию”.

З мэтай русіфікацыі тэрыторыі Беларусі М. Мураўёў паставіў задачу значна павялічыць сярод памешчыкаў выхадцаў з Расіі. Згодна з законам ад 10 снежня 1865 года, ім даваліся значныя льготы ў набыцці маёнткаў на тэрыторыі Беларусі і Літвы. У выніку прынятых мераў з 1864 па 1870 год колькасць рускіх памешчыкаў на ўказанай тэрыторыі павялічылася з 1458 да 2433, а плошчы іх зямель пашырыліся аж удва разы.

Шавіністычная істэрыя ахапіла амаль усё рускае грамадства. Чалавек, рукі якога былі ў крыві беларускіх, літоўскіх і польскіх патрыётаў, стаў лічыцца ў Расіі героем.

Цар Аляксандр II у сваім лісце да М Мураўёва пісаў: “Мне прыятно аб’явіць вам мою особую іскреннюю прызнательность за вашу добрую і полезную службу мне і Расіі в нывешняе многотрудное время. Отдаю полную справядлівость вашему самоотвержению і вашему умению вести дело, за которое вы взялись. Желая вам здарова і надейся, что Бог поможет вам скоро завершить умиротворение вверенного вам края”. Вядомы рускі паэт Мікалай Някрасаў, у час урачыстага абеду ў пецябургскім англійскім клубе ў гонар М. Мураўёва звярнуўся да яго з прывітаннем у вершаванай форме, дзе ёсць гэтакія радкі :

Бокал заздравный поднимая,
Еще раз выпить нам пора
Здоровье миротворца края...
Так много ж лет ему... ура!

У выдадзеным у 1874 годзе “Русском энциклопедическом словаре” (т.4, отдел1, с.507) гаварылася, што “название Беларусь есть географический термин и не имеет особого этнографического значения, потому что ни особой народности, ни даже племени белорусского не существовало... Белорусский разговор слагается из остатков старого языка, что попал под сильное влияние польского”. А рускі мовазнаўца А. Сабалеўскі ў рэцэнзіі на працу Яўхіма Карскага “Да гісторыі і формаў беларускай мовы”, у якой аўтар абгрунтаваў, што “беларуская мова павінна лічыцца самастойнай, паколькі ўся сума характэрных рыс не паўтараецца ні ў адной са славянскіх моў”, пісаў: “современный белорусский разговор не имеет литературной обработки, и, безусловно, об этом нет основания сожалеть”.

У 1898 годзе ў Вільні былому жандарму беларускага, літоўскага і польскага народаў М. Мураўёву быў пабудаваны помнік. У сувязі з гэтым было выдадзена

некалькі кніжак, назвы якіх ужо самі па сабе гавораць аб незмяншальнай хвалі рускага шавінізму ў адносінах да вышэйназваных народаў. “Краткий очерк жизни и деятельности графа М. Н. Муравьева”, “Меры принятые графом М. Н. Муравьевым к ограждению православного населения от латино-польской пропаганды в Северо-Западном крае”, “Граф М. Н. Муравьев как деятель над укреплением прав русской народности Гродненской губернии. 1831-35 и 1863-65гг.”, “Подвиг Муравьева - настольная книга правителям и правительствам”, “Памяти графа Михаила Николаевича Мурвьева, искоренителя латино-польской крамолы в 1863 году и восстановителя русской народности и православной церкви в Северо-Западном крае России”. У другім абзацы апошняй кнігі сказана: “Наш Северо-Западный край, состоящий из губерний Виленской, Гродненской, Ковенской, Минской, к которым в данную пору были присоединены и губернии Могилевская и Витебская, наравне с другими губерниями и областями Западной России, с древнейших времен составлял единую, цельную русскую землю, населенную, за исключением небольшой части, - Литовского племени, - сплошь одним русским народом”.

У памяць М. Мураўёва будаваліся капліцы, ставілі абразы, адчынялі навучальныя ўстановы і г.д. А што тычыцца яго жорсткасці і дэспатызму пры падаўленні нацыянальна-дэмакратычнага руху на тэрыторыі Беларусі і Літвы, дык усё гэта апраўдвалася. Так, вядомы ў той час пісьменнік У. Камароў у сваёй прамове 3 кастрычніка 1897 года на вайсковым сходзе ў Вільні гаварыў: “Дело не в том, что расстреливали и вешали, но в том, при каких обстоятельствах расстреливали и вешали. Как свидетель и очевидец этих событий, как сознательный деятель этого времени, скажу вам, что русская власть в 1863 году в руках Михаила Николаевича Муравева была только на высоте своей задачи, это была власть строгая, но глубоко справедливая; она не уронила себя жестокостью, она

имела ввиду одно благо, она дала жизнь, счастье и спокойствие миллионам русского народа и ни на одну минуту не переступала границ самообороны". (Пройдут гды і рускія генералы, арганізатары бойні ў Чачні, амаль слова ў слова паўтораць гэтыя апраўданні).

Усё гэта і дало падставу знакамітаму беларускаму паэту Янку Купалу сказаць у вершы "Беларушчына" горкія словы:

Сотні лет, непрямцелем-братам прыбітая,
Зарастаючы зеллем чужым, як лазой сенажаць,
Ты ляжала, няпамяці пылам пакрытая,
А народ твой быў змушан маўчаць і табой пагарджаць.

Падагрэты далучэннем да Расійскай імперыі беларускіх, літоўскіх, украінскіх і часткі польскіх зямель, рускі шавінізм пайшоў далей і ў тэарэтычным абгрунтаванні выказанай у 16-ым ст. месіянскай ролі рускага народу. Цікавае ў гэтым плане прадстаўляе сабою прамова Фёдора Дастаеўскага пры адкрыцці ў Маскве помніка Аляксандру Пушкіну (1877г.). У ёй ён, у прыватнасці, сказаў, што пасля рэформы Пятра Вялікага мы "дружэственна, с полною любовью приняли в душу нашу гении чужих наций, всех вместе, не делая племенных различий". "Стать вполне русским, может быть, и значит только стать братом всех людей, всечеловеком". "Наш удел и есть всемирность.."

Але разам з усім сказаным аб рускім шавінізме ў адносінах да беларускага народа ў перыяд царызма трэба адзначыць, што і ў тыя часы сярод рускіх былі і прагрэсіўныя дзеячы, якія разумелі бесперспектыўнасць шавіністычнай русіфікатарскай палітыкі і з павагай адносіліся да руху беларускіх патрыётаў за сваё вызваленне ад нацыянальнага прыгнёту. Сярод іх заслугоўваюць павагі вядомы рэвалюцыянер-дэмакрат Аляксандр Герцан, крытык і эстэтык Мікалай Надзеждзін,

даследчык прыроды і гісторык Міхаіл Максімовіч, рэвалюцыянер, тэарэтык анархізму Міхаіл Бакунін і некаторыя іншыя. Напрыклад, М. Бакунін у сваім закліку “К русійскаму, польскаму і всем славянским народам”, надрукаваным у герцанаўскім “Колоколе”, пісаў: “Поляки, может, будут требовать слишком многого... не ограничаться царством Польским, а выскажут исторические претензии на Литву, Беларусь... и всю Украину... В таком случае они сделают большую ошибку. Я думаю, что ... Украина... и Беларусь будут самостоятельными членами общеславянского союза. Я требую только одного, чтобы каждому народу, каждому малому и великому племени были предоставлены возможность и право самим решать свою судьбу: хочет он соединиться с Россией или Польшей - пусть соединяется; хочет быть самостоятельным - пусть будет таким. В конце концов, хочет он совсем отделиться от всех и жить совсем отдельным государством... пусть отделяемся. Бог с ней, с величавостью петровской, екатерининской, николаевской, заставивших российский народ выполнять роль палача... Мы искали силы и славы, а нашли бесславие, заслужили ненависть и проклятие придушенных нами народов. Благодаря Богу, двухвековая тюрьма - петровское государство - наконец разваливается. Мы же сами подталкиваем его в бездну. И свобода нам: свобода героической Польше, свобода Беларуси, Литве, Украине”.

* * *

Спалучэнне пералічаных вышэй асаблівасцяў характару рускага народа стала той спрыяльнай глебай, на якой пасяліўся і расквітнеў буйным цветам блукаўшы па Еўропе прывід камунізму. Кінутае зерне супярэчлівага і ваяўнічага па сваёй сутнасці марксісцкага вучэння магло прыжыцца і прарасці толькі ў народа з неўстойлівымі і супрацьлеглымі, здавалася б, узаемавыключальнымі

рысамі нацыянальнага характару. Рэвалюцыянеры, якія выйшлі з асяроддзя рускага народа, заўсёды, падобна стэпавікам - качэўнікам былі татальнымі. Як заўважыў М. Бярдзьеў, “рэвалюцыя была для іх рэлігіяй і філасофіяй, а не толькі барацьбой, звязанай з сацыяльным і палітычным бокам жыцця. І павінен быў выпрацавацца рускі марксізм, які адпавядаў рэвалюцыйнаму тыпу і гэтаму таталітарнаму інстынкту”. Ім і стаў ленінізм (бальшавізм). І тут нельга не прызнаць, што вялікую ролю пры гэтым адыграла асоба самога Уладзіміра Ульянава (Леніна). Максім Горкі, які добра яго ведаў, у артыкуле “Увазе рабочых”, надрукаваным 10(23) лістапада 1917 года ў “Новой жизни”, пісаў: “Уявіўшы сябе Напалеонамі ад сацыялізму, ленінцы вар’яцеюць, давяршаюць разбурэнне Расіі - рускі народ заплаціць за гэта азёрамі крыві.

Сам Ленін, вядома, чалавек выключнай сілы, дваццаць пяць гадоў ён стаяў у першых шэрагах барацьбітоў за перамогу сацыялізма, ён з’яўляецца адной з найбольш яскравых фігур міжнароднай сацыял-дэмакратыі, чалавек таленавіты, ён валодае ўсімі якасцямі “правадыра”, а таксама і неабходнымі дзеля гэтай ролі адсутнасцю маралі і чыста барскім, бязлітасным стаўленнем да жыцця народных мас”.

Такім чынам, хаця марксізм і зарадзіўся ў Заходняй Еўропе (як найбольш развітай частцы свету), але больш прыставасаным ён быў для Расіі з яе качэўна-стэпавымі традыцыямі і адначасова шуканнямі нейкай універсальнай праўды, з яе дэспатызмам і ў той жа час з яе абшчыннасцю і дэмакратызмам бытавога жыцця. “Камунізм, - кажучы словамі М. Бярдзьева, - з’явіўся непазбежным лёсам Расіі, унутраным момантам у лёсе рускага народа”. І гэта ператварылася ў трагедыю ўсіх народаў, якія ўваходзілі ў Расійскую імперыю.

Справа ў тым, што на рускі шавінізм, які прыкрываўся хрысціянскім месіянізмам і месіянізмам, прыходам да ўлады бальшавікоў наклаліся яшчэ рысы ваяўнічага

марксіцкага вучэння і бальшавіцкай тактыкі. У Савецкім Саюзе, стаўшым пераемнікам Расійскай імперыі, рускі шавінізм далучыў да сваіх ранейшых лозунгаў яшчэ і новыя: “Пралетарыі усіх краін, яднайцеся!”, “Калі вораг не здаецца, яго знішчаюць” і іншыя. А гэта значыць, па-першае, што замест хрысціянскага грунту, на які раней абпіраўся рускі шавінізм, бальшавізм падклаў пад яго класавасць. Пасля захопу ўлады бальшавікамі ажыццяўленне рускага месіянізму аддавалася ў рукі таго класа, які стаяў на самым сацыяльным нізе. У рамане “Мать” М. Горкі наступным чынам характэрызуе рускі пралетарыят: “Усталось, накопленная годами, лишала людей аппетита, и для того, чтобы есть, много пили, раздражая желудок острыми ожогами водки...”

Молодежь сидела в трактирах или устраивала вечеринки друг у друга, играла на гармониках, пела похабные, некрасивые песни, танцевала, сквернословила и пила. Истомленные трудом люди пьянели быстро, и во всех грудях пробуждалось непонятное, болезненное раздражение. Оно требовало выхода. И, цепко хватаясь за каждую возможность разрядить это тревожное чувство, люди из-за пустяков бросались друг на друга с озлоблением зверей. Возникали кровавые драки. Порою они кончались тяжелыми увечьями, изредка - убийством.

В отношениях людей всего больше было чувства подстерегающей злобы. Оно было такое же застарелое, как и неизлечимая усталость мускулов. Люди рождались с этою болезнью души, наследуя ее от отцов, и она черною тенью сопровождала их до могилы, побуждая в течение жизни к ряду поступков, отвратительных своей бесцельной жестокостью”.

І вось гэтакі клас абвяшчаўся самым прагрэсіўным, носьбітам усяго добрага, светлага і чыстага. Чэрнь выходзіла на сацыяльную прастору і пачынала кіраваць балем. І наадварот - людзі, якія мелі маёмасць, вопыт стваральнай працы, абвяшчаліся сканцэнтраваннем усяго

цёмнага і дрэннага. Робячы бязлітасны ўціск на прадпрымальнікаў, інтэлігенцыю і моцнага мужыка, бальшавікі не толькі завялі ў тупік вытворчасць, але і адвучылі людзей працаваць, вырастцілі сваіх монстраў-кулакоў, кулакоў-лодыраў, якія ўмеюць працаваць толькі языком, а не рукамі і галавою.

Па-другое, для захопу і ўтрымання ўлады чэрнь выкарыстоўвала падман, крывадушнасць і самыя разнастайныя спосабы насілля. У гэтым бальшавікі былі зусім не рucinёры. У артыкуле “Как организовать соревнование” У. Ленін вучыў: “...Разнообразие... есть ручательство жизненности, порука успеха в достижении общей единой цели: очистки земли российской от всяких вредных насекомых.. (Пройдуць гады і дыктатар Лукашэнка назаве прадстаўнікоў апазіцыі свайму рэжыму “вшивыми блохами” - **С.Ш.**). В одном месте посадят в тюрьму десяток богачей, дюжину жуликов, полдюжины рабочих, отлынивающих от работы... В другом - поставят их чистить сортиры. В третьем - снабдят их, по отбытии карцера, желтыми билетами, чтобы весь народ... надзирал за ними, как за вредными людьми. В четвертом - расстреляют на месте одного из десяти, виновных в тунеядстве. В пятом - придумают комбинации разных средств, и путем, например, условного освобождения добьются быстрого исправления исправимых элементов из богачей, буржуазных интеллигентов, жуликов и хулиганов. Чем разнообразнее, тем лучше, тем богаче будет успех социализма, тем легче практика выработает - ибо только практика может выработать - наилучшие приемы и средства борьбы”. Увесь гэты дэспатызм чэрні пры ажыццяўленні шавіністычнай палітыкі і вытантанчаныя метады насілля, прыдуманая ўзначавальваючымі яе, чэрнь, як правіла, недавучанымі інтэлігентамі, прыкрываліся сацыяльнай дэмагогіяй і бойкімі лозунгамі: “Мір - народам, зямля - сялянам”, “Права нацыі на самавызначэнне”, “Усё для шчасця чалавека!” і інш.

Крывадушнасць нацыянальнай палітыкі бальшавікоў беларусы адчулі ўжо ў першыя дні пасля кастрычніцкага перавароту. Захапіўшы ўладу, вырашэнне нацыянальнага пытання бальшавікі падпарадкавалі абароне сваіх кастрычніцкіх заваёў у Расіі, хаця напярэдадні Кастрычніка Ленін і гаварыў, што пралетарская ўлада падтрымае “неадкладнае аднаўленне поўнай свабоды для Фінляндыі, Украіны, Беларусі, для мусульман і г.д.” Як сказана ў першым параграфу, ЦК РКП(б) на сваім Пленуме 24 снежня 1919 года падтрымаў кіраўніцтва Паўночна-Заходняга абкома РКП(б), якое было супраць абвясчэння Беларусі самастойнай рэспублікай. Пры гэтым адзначым, што ў той жа час ужо былі створаны Украінская, Эстонская, Латвійская і Літоўскія рэспублікі. Яны спатрэбіліся бальшавікам як буферныя дзяржавы паміж савецкай Расіяй і заходнімі краінамі, якія выступалі супраць распаўсюджання савецкай улады на тэрыторыі іншых краін. Доказам таму з’яўляецца выступленне 18 лістапада 1918 года Льва Бранштэйна (Троцкага), які падкрэсліваў, што прыбалтыйскія краіны “вместо Китайской стены станут мостом между Советской Россией и Германией”. Больш таго, у сувязі з патрабаваннямі беларускіх камуністаў (лета 1918г.) стварыць, па прыкладу пералічаных рэспублік і Беларускаю, сакратар абкома Заходняй вобласці РСФСР (як тады звалася тэрыторыя Беларусі) Вільгельм Кнорыньш (Кнорын) у газеце “Звезда” (6 кастрычніка 1918г.) пісаў: “Мы лічым, што беларусы - гэта не нацыя... Наша задача не ствараць новыя нацыі, а разбураць створаныя нацыянальныя перагародкі”. У тым жа месяцы камісар унутраных спраў РСФСР Рыгор Пятроўскі афіцыйна зацвердзіў Заходнюю вобласць як адміністрацыйную дзяржаўную адзінку. І нават яшчэ 28 снежня ЦВК РСФСР таксама зацвердзіў названую вобласць. І толькі затрыманне сацыялістычнай рэвалюцыі і аднаўленне на тэрыторыі Польшчы самастойнай дзяржавы на чале з Юзафам Пілсудскім (канец 1918г.), які заявіў, што Польшча

будзе ўзнаўляцца ў межах Рэчы Паспалітай, а таксама з'явіўшаяся неабходнасць стварэння альтэрнатывы, абвешчанай на пачатку 1918 года без удзелу бальшавікоў Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) прымусілі ЦК РКП(б) хутка заявіць аб стварэнні БССР, што і адбылося ноччу з 1 на 2 студзеня 1918 года ў Смаленску.

Але БССР з самага пачатку не была самастойнай дзяржавай, бо, па-першае, у складзе урада БССР было толькі 8 беларускіх і 11 расійскіх камуністаў, а, па-другое, і, бадай, самае галоўнае, ЦК РКП(б) ні на адзін дзень не выпускаў лейцаў са сваіх рук. Кампартыя Беларусі ўваходзіла ў склад Расійскай Камуністычнай партыі (бальшавікоў) на правах любой абласной арганізацыі Расіі. Таму рашэнні ЦК РКП(б) былі законам для камуністаў Беларусі. І, калі 16 студзеня 1919 года ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аб падзеле тэрыторыі БССР (Смаленская, Віцебская і Магілёўская губерні зноў далучыліся да РСФСР, а Мінская і Гродзенская - да Літоўскай ССР), з якім, канечне, не маглі пагадзіцца кіраўнікі Беларусі, прыехаўшы 2 лютага 1919 года ў Мінск, Якаў Свядлоў заявіў: “Независимо от того, как мы разделимся, мы все равно останемся одной партией, поэтому решения ЦК обязательны для всех - это аксиома”. Так супраць волі беларусаў была створана Літоўска-Беларуская ССР (Літбел), ва ўрадзе якой быў толькі адзін беларус (Аляксандр Чарвякоў), але затое - шмат польскіх камуністаў. Прайснаваў Літбел да ліпеня 1919 года - акупацыі яго тэрыторыі інтэрвентамі.

Праігнараваў ЦК РКП(б) інтарэсы беларускага народа і ў час сакрэтных перамоў з Польшчаю і пры падпісанні поўнай залежнасці ад Масквы ўжо на пачатку 1921 года, калі быў падпісаны саюзны рабоча-сялянскі дагавор паміж РСФСР і БССР. Справа ў тым, што, згодна ўказанаму дагавору, ствараліся супольныя для абедзвюх дзяржаў важнейшыя народныя камісарыяты: ваенных і марскіх спраў, фінансаў, знешняга гандлю, працы, шляхоў зносін,

поштаў і тэлеграфа. (нешта падобнае задумана і пры падпісанні сённяшняй дамовы паміж РБ і РФ (канец 1999 года).

Вярнулі Беларусі указам Прэзідыума Усесаюзнага Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта 15 павеатаў Віцебскай, Смаленскай і Гомельскай губерняў з пераважна беларускім насельніцтвам толькі ў сакавіку 1924 года. У снежні 1926 года да Беларусі былі далучаны Гомельскі і Рэчыцкі паветы. А Смаленшчына так і засталася ў складзе Расіі.

На першых парах Савецкай улады, трэба прызнаць, усё ж нядрэнна ішло адраджэнне беларускасці. Праўда, на X-ым з'ездзе РКП(б) (сакавік 1921г.) прагучалі абвінавачванні ў адрас беларускіх камуністаў, дарэчы, якія ў той у той час складалі ў агульнай колькасці членаў КП(б) Беларусі толькі пад дваццаць працэнтаў, што яны штучна ствараюць беларускую нацыянальнасць, але за беларусаў заступіўся І. Сталін, народны камісар па справах нацыянальнасцяў, які ўказаў на беспадстаўнасць гэтых абвінавачванняў, паколькі беларускі народ існуе і мае сваю мову, адрозную ад рускай.

X-ы з'езд РКП(б) прыняў пастанову не толькі аб пераходзе да новай жэнамічнай палітыкі, але і па нацыянальнаму пытанню. На думку з'езда, правядзенню нацыянальнай палітыкі (безумоўна, у разуменні РКП(б)) перашкаджала тое, што “з аднаго боку, працуючыя на ўскраінах вялікарускія камуністы, якія выраслі ва ўмовах існавання “дзяржаўнай” нацыі і не ведалі нацыянальнага прыгнёту, нярэдка прымяняюць значэнне нацыянальных асаблівасцяў у партыйнай і савецкай рабоце... З другога боку, камуністы з мясцовага карэннага насельніцтва, якія перажываюць цяжкі перыяд нацыянальнага прыгнёту і не зусім яшчэ вызваліліся ад прывідаў апошняга, нярэдка перабольшваюць значэнне нацыянальных асаблівасцяў у партыйнай і савецкай рабоце”. З'езд рашуча асудзіў абодва гэтыя ўхілы, як шкодныя і небяспечныя для справы

камунізму, указаўшы пры гэтым на асаблівую небяспеку і асаблівую шкоду першага вялікадзяржаўнага ўхілу (камунізму), бо ён пагражае разрывам адзінства народам.

Рашэнні X-га з'езду РКП(б) акрылілі беларускіх камуністаў і, вярнуўшыся дамоў, яны з натхненнем узяліся за далейшае адраджэнне беларускасці. Але ўжо ў 1925 годзе з'явіліся першыя спробы замарудзіць працэс нацыянальнага адраджэння на Беларусі. Прычым, ніякіх указанняў з Масквы на гэты конт яшчэ не было, ініцыятыву праявілі мясцовыя апаратчыкі, сярод якіх большая палова была тых, хто прыехаў у Беларусь з Расіі. У прынятай на кастрычніцкім (1925г.) Пленуме ЦК КП(б)Б пастанове "Аб нацыянальнай палітыцы" гаварылася, што далейшае развіццё нэпа і звязанае з гэтым адраджэнне капіталізму ў гаспадарцы з'яўляюцца немэтазгоднымі, бо ўмацоўваюць буржуазную ідэалогію, якая ў Беларусі праяўляецца ў выглядзе нацыянальна-дэмакратычных настрояў. ЦК КП(б)Б заклікаў камуністаў на барацьбу за выкананне "большавіцкай нацыянальнай палітыкі". І ўсё ж праблема беларусізацыі працягвала рашацца і, як пастанавіў кастрычніцкі (1926г.) Пленум ЦК КП(б)Б, прыкладам у гэтым павінны быць камуністы. "Уся КП(б)Б павінна гаварыць на беларускай мове", - вось якое патрабаванне выказаў Пленум. 31 студзеня 1927 года на беларускую мову быў пераведзены друкаваны орган ЦК КП(б)Б - газета "Звязда".

У той жа час у жніўні 1926 года ЦК КП(б)Б пасылае закрытае пісьмо, у якім ставілася задача ўмацавання кіруючай ролі партыі ў культурным кіраўніцтве. Яшчэ далей пайшоў XI-ы з'езд КП(б)Б (восень 1927 года). У яго пастанове канстатавалася, што дробнабуржуазны нацыяналізм і нацыянал-дэмакратызм з прагрэсіўнай з'явы, якой яны былі ў час барацьбы з царызмам ператварыліся ў Беларусі ва ўмовах дыктатуры пралетарыяту ў контррэвалюцыйную з'яву. "Таму барацьба супраць нацыяналізму ўсіх нацый і адценняў,

супраць нацыянальных ухілаў і нацыянал-дэмакратызму і ў далейшым павінна быць рашуча працягнута”.

Але ўсё гэта былі толькі падыходы да сапраўдных наступаў на нацыянальнае адраджэнне беларускасці, якія разгарнуліся ў палове 1929 года - года вялікага пералому, у якім сапраўды пачаўся злом лёсаў мільёнаў ні ў чым не вінаватых людзей. У ліпені гэтага года ў Беларусі пачала працаваць камісія ЦК ВКП(б), мэтай якой было вывучэнне вопыту работы па правядзенню ў жыццё нацыянальнай палітыкі. Камісія зрабіла наступную выснову: “Ствараецца ўражанне, што засеўшая ў цэнтральных і іншых навуковых установах нацыяналістычная вярхушка патэнтаваных прадстаўнікоў беларускай культуры значна стрымлівае тэмп саветызацыі”. Такім чынам было абзначана злачынства, з якім патрэбна было весці барацьбу. І за гэтым справа не стала.

Прыехаўшыя з Масквы Першы сакратар ЦК КП(б)Б Канстанцін Гей і кіраўнік Аддзела Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення БССР Пётр Рапапорт абвінавацілі беларускіх камуністаў у імкненні адбудовы капіталізму і сфабрыкавалі існаванне на тэрыторыі Беларусі нацыяналістычнай арганізацыі - Саюза вызвалення Беларусі. Па сфабрыкаванай справе было арыштавана 108 чалавек, галоўным чынам навукоўцы. Сярод арыштаваных былі Усевалад Ігнатоўскі, Максім Гарэцкі, Вацлаў Ластоўскі, Аляксандр Цвікевіч, Язэп Лёск, Аркадзь Смоліч, Іван Серада, Зміцер Жылуновіч, Антон Баліцкі - ўсё суквецце нованароджанай беларускай нацыянальнай навукі. Крыху пазней былі арыштаваныя Антон Луцкевіч, Сцяпан Некарашэвіч і інш.

Шальмаванне нацыянальных кадраў не абышло бокам і нашых знакамітых паэтаў Янку Купалу і Якуба Коласа. Купала не вытрымаў паклёпу і спрабаваў скончыць жыццё самагубствам. Кулацкай паэмай быў названы шэдэўр беларускай паззіі - паэма Якуба Коласа “Новая зямля”. Тагачасны старшыня Саюза пісьменнікаў БССР Міхась

Клімковіч (дарэчы аўтар слоў беларускага гімна - “Мы, беларусы, з братняю Руссю разам шукалі шчасця дарог...”), выступаючы на першым з’ездзе савецкіх пісьменнікаў (жнівень 1934 года), беспадстаўна назваў Дуніна-Марцінкевіча вяшчальнікам нацыянальнай буржуазіі, Цётку і Гаруна - дробнабуржуазнымі пісьменнікамі і ўзвёў паклёп на ўсю беларускую літаратуру.

У пачатку трыццатых гадоў з’явілася некалькі рэвалюцыйных публікацый у газэце “Правда”, у якіх зноў абвінавачваліся ў нацыяналізме многія кадры Беларусі, а 2 сакавіка 1933 года з’явілася і пастанова ЦК ВКП(б) “ Аб скрыўленні нацыянальнай палітыкі БССР”. 12-14 сакавіка пастанова абмяркоўвалася на Пленуме ЦК КП(б)Б, на якім прысланы да гэтага часу Масквой Першым сакратаром ЦК КП(б) Мікалай Гікала ў сваім выступленні сказаў, што “далей трэба не насіцца з нацыяналістамі, а мацней біць па гэтых элементах адкрыта, смела, без страху”. У 1933-34 гадах па рэспубліцы пракацілася новая хваля рэпрэсіяў. На гэты раз органамі АДПУ была сфабрыкавана нібыта наяўнасць “Беларускага нацыянальнага цэнтру”, у сувязі з чым арыштавалі каля 160 чалавек, у тым ліку дырэктара Беларускага дзяржмузея Сямёна Рак-Міхайлоўскага, доктара філасофіі, паэта, літаратуразнаўцу Ігната Дварчаніна, драматурга Леапольда Радзевіча, кампазітара Антона Грыневіча.

У сувязі з пастановай ЦВК СССР ад 5 снежня 1934 года ў рэспубліцы былі створаны “тройкі”, якія і сталі пастаўшчыкамі жывога матэрыялу ў пякельную машыну рэпрэсій і бясплатнай рабочай сілы для цяжкіх фізічных работ. Аб размаху рэпрэсіяў у Беларусі ў 1937-1938 гадах гаворыць той факт, што толькі ў адзін дзень 29 кастрычніка 1937 года было расстраляна дзесяць беларускіх пісьменнікаў, а ў наступны дзень - яшчэ тры.

Рэпрэсіям падвяргаліся не толькі вучоныя і работнікі культуры, але і партыйныя, савецкія дзеячы. Прычым маскоўскія эмісары ў знішчэнні сваіх “малодшых братаў” не

толькі па Саюзе, але і па партыі і тут не былі міласэрнымі. Стэпава-качэўнай лютасці не было межаў. Доказам таму з'яўляюцца дзеянні Георгія Маленкова, родам з горада Арэнбургу, які працаваў з 1934 па 1939 год загадчыкам аддзела кіруючых парторганаў ЦК ВКП(б). Праведзены ў 1935-1936 гадах абмен партыйных дакументаў быў скарыстаны ім дзеля знішчэння нацыянальных кадраў. Менавіта ён разам з Яковым стварылі ў тыя гады версію аб існаванні ў Беларусі разгалінаванага антысавецкага падполля, якое ўзначальвалі быццам бы партыйныя і савецкія кіраўнікі рэспублікі. На падставе гэтых версій пры абмене партыйных дакументаў была выключана палова ўсяго складу партыйнай арганізацыі Беларусі. І калі старшыня Саўнаркома рэспублікі Мікалай Галадзед на Пленуме ЦК КП(б)Б паставіў пад сумненне вынікі праверкі партыйных дакументаў, Маленкоў выехаў у Беларусь і ўчыніў разгром кіруючым кадрам рэспублікі. Сам М. Галадзед быў таксама арыштаваны 14 чэрвеня 1937 года НКУС у Маскве (!) і накіраваны ў Мінск, дзе выкінуўся з акна будынка НКУС. У 1937 годзе скончыў жыццё самагаўствам і старшыня ЦВК БССР Аляксандр Чарвякоў, які таксама не вытрымаў паклёпу і ілжывых абвінавачанняў у антысавецкай контррэвалюцыйнай дзейнасці. У 1937 годзе быў арыштаваны і растраляны прэзідэнт АН БССР Іван Сурта і мн. інш.

З дакладаў сакратару ЦК ВКП(б) Георгію Маленкову і самому Сталіну аб наяўнасці ў Саюзе пісьменнікаў БССР “цэнтра-штаба нацыянал-фашысцкай прапаганды”, які нібыта ўзначальваюць Я. Купала і Я. Колас, пачаў сваю дзейнасць яшчэ адзін пасланец Масквы ў Беларусь - Панцелеймон Панамарэнка, які стаў 19 чэрвеня 1938 года Першым сакратаром ЦК КП(б)Б.

Векавечным помнікам злачынствам бальшавізму, які на тэрыторыі Беларусі працягнуў пачатае рускімі шавіністамі знішчэнне беларускіх нацыянальных кадраў, з'яўляюцца “Курапаты”, дзе знайшлі свой апошні канец

звыш 200 тысячаў бязвінных ахвяр.

Аданачасова са знішчэннем нацыянальных кадраў пачала выцясяцца з ужытку і беларуская мова. І ўсё гэта пачалося са скарачэння школьных праграмаў па гэтаму прадмету, знята было і пытанне аб працы вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў на беларускай мове. А між тым руская мова з 1938 года стала вывучацца з першага класа на ўсёй тэрыторыі СССР. Па дадзеных Яўгена Мірановіча, ў 1985 годзе на беларускай мове працавала толькі 23 працэнты сярэдніх школаў у рэспубліцы.

У 1933 годзе ў Беларусі была праведзена моўная рэформа, якая штучна зблізіла беларускую мову з рускай. Дэбеларусізацыя ахапіла і іншыя бакі жыцця.

* * *

Аднак талент і імкненні беларускага народу да адраджэння сваёй дзяржаўнасці не маглі знішчыць ні рэпрэсіі, ні Вялікая Айчынная вайна, у час якой Беларусь панесла самыя цяжкія страты з усіх савецкіх рэспублік. Таму беларусы і змаглі выкарыстаць тую, другую па ліку, адлігу, якая пачалася ў Савецкім Саюзе з прыходам да ўлады Міхаіла Гарбачова. Узнавіўся традыцыйны нацыянальны абрад гукання вясны (1986г.), было даслана Гарбачову “Пісьмо 28-мі” (снежань 1986г.), падпісанае беларускай інтэлігенцыяй з просьбай спыніць наступы на беларускую мову, крыху пазней (чэрвень 1987г.) падобнае “Пісьмо” Гарбачову было падпісана ўжо 134-ма грамадзянамі БССР, у 1987 годзе прайшла ў цэнтры Мінска дэманстрацыя пад лозунгам асуджэння вінаватых у сталінскім генацыдзе і русіфікацыі Беларусі, сталі арганізоўвацца маладзёвыя суполкі з ярка выражаным нацыянальным адценнем. Восенню 1988 года па прыкладу прыбалтыйскіх рэспублік, стаў стварацца Беларускі Народны фронт (БНФ). У 1989 годзе Камуністычная партыя страціла магчымасць кантраляваць многія

беларускія выданні. Больш таго, у рэспубліцы сталі выходзіць новыя часопісы: “Спадчына”, “Беларускі гістарычны часопіс”, “Беларуская мінуўшчына”, “Беларускі гістарычны агляд”, у якіх аспрэчваюся погляд савецкіх навукцоўцаў на гісторыю Беларусі. Летам 1989 года прайшоў І-ы заснавальніцкі з’езд БНФ. (Зазначым, што сярод заснавальнікаў БНФ большасць былі камуністамі). Вярхоўным Саветам БССР былі прынятыя “Закон аб мовах” (верасень 1990г.), “Закон аб культуры “ (чэрвень 1991г.), “Закон аб адукацыі” (кастрычнік 1991г.). У 1991-1992 навучальным годзе ўсе педагагічныя інстытуты рэспублікі пачалі выкладанне прадметаў на беларускай мове. Да гэтага часу былі ўжо і ўсе прававыя высновы для адраджэння галоўных беларускіх нацыянальных каштоўнасцяў - мовы, культуры і гісторыі.

12 ліпеня 1990 года Вярхоўны Савет прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце БССР, не выходзячы са складу СССР. “Дэкларацыя” давала права ўраду ствараць нацыянальную армію, міліцыю і службу бяспекі. Падцвярджалася выключнасць беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай. Былі вернуты ў якасці дзяржаўных беларускі нацыянальны герб “Пагоня” і бел-чырвона-белы сцяг. 8 снежня 1991 года Старшыня Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь Станіслаў Шушкевіч разам з прэзідэнтамі Расіі Барысам Ельцыным і Украіны Леанідам Краўчуком падпісалі пагадненне аб фармальнай ліквідацыі СССР і стварэнні Супольнасці Незалежных Дзяржаў (СНД). Праз два тыдні ў Алма-Аце 11 дэлегацый іншых дзяржаў, якія стварыліся на базе былых савецкіх рэспублік, падтрымалі гэтую дамову.

Але ішоў час. І хаця Расійская Федэрацыя паказвала прыклад у развале Савецкага Саюза, але ж нацыянальны характар расіян заставаўся ўсё тым жа - шавіністычным у адносінах да іншых народаў. Таму ў барацьбе за новую Расію вызначыліся дзве лініі: дэмакратычна-рэспубліканская на чале з Андрэем Сахаравым, і

дыктатарска-манархічная, якую ўзначаліў Барыс Ельцын. На жаль, перамагла другая лінія. Больш таго, як гэта часта бывае ў гісторыі, фізічная смерць самога А. Сахарова падкрэсліла непадрыхтаванасць Расіі да ўстанаўлення дэмакратычна-рэспубліканскага ладу. Расійская Федэрацыя засталася па-ранейшаму імперыяй. Яна, у параўнанні з царскай Расіяй і Савецкім Саюзам, толькі зменшылася і страціла сваю былую моц. Але з гэтым расійскія шавіністычныя колы ніяк не маглі змірыцца і пайшлі на ўстанаўленне ва ўладзе прадстаўнікоў КГБ, якія заўжды называлі самі сябе ўзброеным атрадам КПСС. Прычым, з перабраных кіраўнікоў гэтай арганізацыі Яўгена Прымакова, Сяргея Сцяпашына і Уладзіміра Пуціна найбольш адпавядаючым мэтам экстрэміска-шавіністычных колаў Расеі аказаўся апошні. У. Пуцін задаволіў названія колы ўсіх афарбовак, у тым ліку і камуністаў. Дарэчы, падтрымка апошнімі дзеянняў Уладзіміра Пуціна па адраджэнню ў краіне дыктатарскага рэжыму і аднаўленню палітыкі вялікадзяржаўнага шавінізму ўсяцэла падцвердзіла выказванне сусветна вядомага расійскага праваабаронцы Сяргея Кавалёва аб тым, што ў трыццатыя гады 20 стагоддзя адбылося аб'яднанне марксісцка-ленінскай ідэалогіі са “старым добрым рускім нацыяналізмам... Все коммунистические лидеры, начиная со Сталина, заставляли людей поклоняться идолам Державы, Нации, Власти, лишь слегка задрапированным марксистской фразеологией”.

Створаная ў Расійскай імперыі і ўдасканаленая ў Савецкім Саюзе ідэалогія неабходнасці моцнай дзяржавы на чале з моцным лідэрам стала сёння ў Расійскай Федэрацыі зноў пануючай. Сведчаннем таму з'яўляюцца падзеі ў Чачні і тыя лікаванні шавіністычных колаў Расіі, з якімі яны ўспрымалі кожнае паведамленне аб заняцці ўсё новых і новых населеных пунктаў у Чачні. Пры гэтым я падкрэсліваю, што гаворка ідзе не аб барацьбе з бандытамі. Кожны сумленны чалавек падтрымлівае гэтую

барацьбу, якой бы нацыянальнасці бандыты ні былі. У дадзеным выпадку гаворка ідзе аб тым экстазе шавіністычных пачуццяў, якія выказваюцца ў расійскіх сродках масавай інфармацыі наконт такіх фактаў, як, скажам, паведамленне аб тым, што ў чачэнскіх сёлах зноў пачынаюць працаваць школы на рускай мове, а чачэнская мова вывучаецца толькі як прадмет.

Дарэчы, нават немцы, якія акупавалі ў Першую сусветную вайну Беларусь і Літву, аддалі 16 студзеня 1916 года распараджэнне, якое ўводзіла абавязак навучаць дзяцей у школах на роднай мове і да 1918 года колькасць беларускіх школаў на акупаванай тэрыторыі дасягнула 350-ці. У Свіслачы была адчынена Беларуская настаўніцкая гімназія, у Вільні працаваў Беларускі тэатр, кнігарня і бібліятэка, былі створаны Беларускі настаўніцкі саюз, Беларускае навуковае таварыства, выйшла газета "Гоман".

Расійскія ваенныя і карэспандэнты прыдумалі нават слова "зачыстка". Калі яно азначае зачыстку Чачні ад роднай мовы, ад нацыянальных традыцый і звычаяў, дык гэта ж і ёсць аднаўленне таго самага махровага шавінізму, які праводзіўся ў часы Расійскай імперыі і яе пераемніка - Савецкага Саюза. Аб тым, што гэта так, пацвердзіў у сваёй размове ў праграме "Герой дня" 24 снежня 1999 года Старшыня Канстытуцыйнага Суда Расійскай Федэрацыі Марат Баглаеў, які сказаў, што ваенныя дзеянні ў Чачні "ставяць задачу наведвання там расійскага парадка". Але ж з гэтай пастановай пытання не можа мірыцца ні адзін народ. Больш таго, сусветная практыка паказала, што кожны народ, каб быць гарантаным ад шавінізму тытульнай (у дадзеным выпадку, рускай) нацыі, якая імкнецца навязаць іншым народам сваю мову, сваю культуру і г.д., хоча мець сваю нацыянальную дзяржаву. На гэта маюць права і чачэнцы і за гэта яны, напэўна, будуць змагацца.

Прыкладам праяўлення расійскага шавінізму з`явілася і

падтрыманне кіраўнікамі Расійскай Федэрацыі Аляксандра Лукашэнку спачатку на прэзідэнцкіх выбарах, а пасля і ў час дзяржаўнага перавароту ў Беларусі (лістапад 1996г.). Справа ў тым, што шавіністычныя імкненні далучыць Беларусь да Расійскай Федэрацыі супалі з уладалюбівымі дыктатарскімі амбіцыямі Лукашэнкі, які імкнецца стаць прэзідэнтам аб'яднанай дзяржавы. Вынікамі намаганняў рускіх шавіністаў і дапамагаючая ім створанаму Лукашэнкам рэжыму з'яўляецца замена ў якасці дзяржаўнай нацыянальнай сімволікі на былую савецкую, ліквідацыя ў сталіцы Беларусі - горадзе Мінску - усіх беларускіх школ і замена іх рускімі, пераход навучання ва ўсіх вышэйшых установах рэспублікі на рускую мову, гвалтоўнае выцясненне беларускай мовы з усіх дзяржаўных устаноў, удск нацыянальных меншасцяў, якія пражываюць на тэрыторыі Беларусі, ганенне на вядомых беларускіх пісьменнікаў, паэтаў і вучоных, якія абараняюць беларускую культуру ад русіфікацыі. Як сцвярджае народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч у артыкуле "Да чаго і дзеля чаго вяртацца?" ("Народная воля", 1997г., студзень), у Беларусі цяпер прыкладна 20 (30? 40?) калгасаў носяць імя Суворова і, як мяркуе паэт, толькі адзін названы імем Каліноўскага, 100 (200? 300?) вуліц названы імем Калініна або Горкага, і ніводная не названа ў гонар Ігнатоўскага, Ластоўскага, Смоліча; на кожныя 100 песень, якія гучаць у эфіры Беларусі, - 95 рускіх, на кожную 1000 асобна выдадзеных кніг - 990 на рускай мове.

Ажыццёўлена "зачыстка" урада Рэспублікі Беларусь ад беларусаў. Амаль усе галоўныя пасады сталі займаць тут прысланыя з Расіі вайскоўцы. Напрыклад, беларускую навуку, культуру і асвету ў Савеце Міністраў курыраваў палкоўнік, расіянін па пашпарту, У. Замяталін. У руках расейцаў міністэрства замежных спраў і міністэрства абароны Беларусі. Рускія генералы А. Новікаў і У. Іваноў узначальваюць саветы ветэранаў. На чале вайсковых навучальных устаноў таксама многа рускіх. І нават урад

Рэспублікі Беларусь узначаліў таксама рускі.

Адбываецца гвалтоўнае ўцягванне Беларусі ў склад Расійскай Федэрацыі. З экрану расійскай тэлевізіі, па радыё, у друку ідзе абмеркаванне пытання толькі як далучыць Беларусь да Расіі: як шэсць абласцей, ці як рэспубліку? А тое пытанне, што ці можна далучыць, нібыта ўжо само сабою вырашана. Напрыклад, У. Пуцін, не пытаючыся ў беларускага народа аб яго стратэгічных інтарэсах, заяўляе, што аб'яднанне Расіі з Беларуссю дыктуецца іх (г.зн., расійскімі) стратэгічнымі інтарэсамі. Зазначым, што крыху раней ён сцвярджаў, што ў Расіі ёсць стратэгічныя інтарэсы і на Балканах. А дэпутат Дзярждумы II-га склікання М. Ганчар, наогул, не грэбуе адкрытай хлуснёй і ў якасці аргумента неабходнасці аб'яднання дзвюх дзяржаў у адну прыводзіць тое, што нібыта ў беларусаў і расіян адна мова. Пасля гэткага аргумента хочацца запытаць: ці браў гэты цемрашал (па іншаму яго назваць нельга) хоць калі ў рукі творы аднаго з самых чытаемых у свеце пісьменнікаў Васіля Быкава? Няўжо В. Быкаў піша не на мове Я. Купалы і Я. Коласа, а на мове А. Пушкіна і М. Лермантава?

Такім чынам, з прыходам у Расіі да ўлады КГБ сусветная супольнасць мае справу з якасна новым відам дыктатарска-манархічнага шавіністычнага ладу - пуціншчынай, у якой аб'ядналіся дэспатызм Чынгіз-хана, марксіцка-ленінская дэмагогія і месіянізму Рускай праваслаўнай царквы. Але, гаворачы аб вялікадзяржаўнай шавіністычнай палітыцы Масквы, зноў-такі нельга не падкрэсліць, што яна праводзіцца правячымі коламі Расіі і прыносіць вялікую шкоду, ў тым ліку і самому рускаму народу, як у свой час гэта рабілі фашызм - нямецкаму народу, а бальшавізму - усё таму ж рускаму народу.

Што тычыцца Беларусі, дык яна стала лабараторыяй, дзе адпрацоўваюцца падыходы адраджэння былога дыктатарскага ладу ў новых умовах і выкарыстанне створанага на чале з А. Лукашэнкам марыянетачанага

рэжыму па ўзнаўленню вялікадзяржаўнай шавіністычнай палітыкі Масквы. Аднак, як вядома, тэрмін прэзідэнцкіх паўнамоцтваў А. Лукашэнкі скончыўся 20 ліпеня 1999 года і ўсе яго подпісы на дзяржаўных дакументах, у тым ліку і на падпісанай у канцы 1999 года ў Маскве дамоў аб аб'яднанні Беларусі і Расіі не маюць юрыдычнай сілы. І наогул, названая “дамоў” - гэта ж зноў-такі і ёсць праяўленне таго ж самага махровага шавінізму, які беларускі народ ужо адчуваў у час гвалтоўнага далучэння Беларусі да Расійскай імперыі, а таксама ў гады сталіншчыны.

Беларускі народ не пацерпіць глумлення над яго правамі мець свой родны дом - сваю нацыянальную дзяржаву і будзе абараняць гэтыя правы ўсімі сродкамі. Сваю волю да захавання незалежнай нацыянальнай дзяржавы ён выказаў на адбыўшымся ў канцы ліпеня Усебеларускім з'ездзе. У прынятым на з'ездзе “ Акце Незалежнасці Беларусі”, у прыватнасці, гаворыцца, што права мець сваю незалежную дзяржаву з яе адвечнымі сімваламі - бел-чырвона-белым сцягам і гербам “Пагоня” - дадзена нашаму народу Богам і гісторыяй. Удзельнікі з'езду абвясцілі дзяржаўны суверэнітэт неад'емнай каштоўнасцю беларускага народа і прызналі не маючымі законнай сілы любыя пагадненні і рашэнні, скіраваныя на скасаванне альбо абмежаванне суверэнітэту Беларусі. З'езд заклікаў усіх грамадзянаў Беларусі і ўсіх суайчыннікаў за мяжой згуртавацца вакол ідэяў “Акта Незалежнасці Беларусі”, бараніць незалежнасць Айчыны, а таксама звярнуцца да парламентаў і урадаў дэмакратычных дзяржаў, міжнародных арганізацый і сусветнай грамадскасці забяспечыць гарантыі суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!